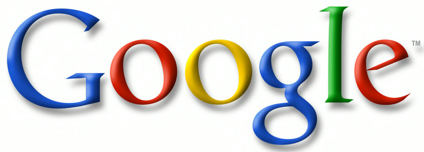

Cicero, Marcus Tullius

CICERONIS

CATO MAJOR,

SIVE DE

SENECTUTE.

EX EDITIONE J. OLIVETI.

GLASGUAE:
IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUDEBANT ROB. ET AND. FOULIS
M DCC XLVIII.

CATO MAJOR,

SEU

DE SENECTUTE

DIALOGUS.

AD TITUM POMPONIUM ATTICUM.

O TITE, ſi quid ego adjûro, curamve levaſſo,
Quae nunc te coquit, et verſat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamininum,

Ille vir, haud magna cum re, ſed plenus fidei.

quanquam certò ſcio, non, ut Flamininum,

Sollicitari te, Tite, ſic noctesque dieſque.

novi enim moderationem animi tui, et aequitatem: teque non cognomen ſolum Athenis deportaſſe, ſed humanitatem et prudentiam intelligo: et tamen ſuſpicor,

iisdem rebus te, quibus me ipsum interdum gravius commoveri: quarum consolatio et major est, et in aliud tempus differenda. nunc autem mihi visum est de senectute aliquid ad te scribere. hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut jam urgentis, aut certe adventantis senectutis, et te, et me ipsum levari volo. etsi te quidem id modice ac sapienter (sicut omnia) et ferre, et laturum esse certò scio. sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrûm communiter uteretur. mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam et jucundam senectutem. nunquam igitur satis laudari digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus aetatis sine molestia possit degere. sed de caeteris et diximus multa, et saepe dicemus. hunc librum de senectute ad te misimus. omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, quò majorem auctoritatem haberet oratio. apud

quem, Laelium et Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Graecis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam. SCIPIO. saepenumerò admirari soleo cum hoc C. Laelio, tum caeterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quòd nunquam senectutem tibi gravem esse senserim: quae plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetnâ gravius dicant sustinere. CATO. rem haud sane difficilem, Scipio et Laeli, admirari videmini. quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est aetas: qui autem omnia bona a se ipsi petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturae necessitas afferat. quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur omnes optant, eandem accusant adepti: tanta est inconstantia stultitiae, atque perversitas. obrepere

aiunt eam citius quam putassent. primum, quis coëgit eos falsum putare? quî enim citius adolescentiae senectus, quam pueritiae adolescentia obrepit? deinde, quî minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octogesimum? praeterita enim aetas, quamvis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. quocirca si sapientiam meam admirari soletis, (quae utinam digna esset opinione vestra, nostroque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tanquam deum, sequimur, eique paremus: a qua non verisimile est, cum caeterae partes aetatis bene descriptae sint, extremum actum, tanquam ab inerti poëta, esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, et, tanquam in arborum baccis terraeque frugibus, maturitate tempestiva, quasi vietum et caducum: quod ferendum est molliter sapienti. quid enim est aliud, gigantum modo bellare cum diis, nisi naturae repugnare? LAELIUS. atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus (vo-

lumus quidem certe) ſenes fieri, ante mul-
to a te didicerimus, quibus facillime rati-
onibus ingraveſcentem aetatem ferre poſ-
ſimus. CATO. faciam vero, Laeli; prae-
ſertim ſi utrique veſtrûm gratum, ut dicis,
futurum eſt. SCIPIO. volumus ſane, ni-
ſi moleſtum eſt, Cato, tanquam aliquam
viam longam confeceris, quam nobis
quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quò per-
3 veniſti, videre, quale ſit. CATO. fa-
ciam ut potero, Laeli. ſaepe enim in-
terfui querelis meorum aequalium, (pares
autem cum paribus, veteri proverbio, fa-
cillime congregantur) quae C. Salinator,
quae Sp. Albinus, homines conſulares,
noſtri fere aequales, deplorare ſolebant:
tum quòd voluptatibus carerent, ſine qui-
bus vitam nullam putarent: tum quòd
ſpernerentur ab iis, a quibus eſſent coli
ſoliti. qui mihi non id videbantur accu-
ſare, quod eſſet accuſandum. nam ſi id
culpa ſenectutis accideret, eadem mihi u-
ſu evenirent, reliquiſque omnibus, majo-
ribus natu; quorum ego multorum cog-
novi ſenectutem ſine querela, qui ſe et libi-
dinum vinculis laxatos eſſe non moleſte
ferrent, nec a ſuis deſpicerentur. ſed om-

nium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in aetate. moderati enim, et nec difficiles, nec inhumani senes, tolerabilem agunt senectutem. importunitas autem et inhumanitas omni aetati molesta est. LAELIUS. est, ut dicis, Cato. sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, et copias, et dignitatem tuam, tolerabiliorem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. CATO. est istud quidem, Laeli, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriae gloria splendorem assecutum: nec hercule, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis: nec tu si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. quod eodem modo de senectute potest dici. neque enim in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti etiam in summa copia non gravis. aptissimo omnino sunt, Scipio et Laeli, arma senectutis, artes, exercitationesque virtutum, quae in omni aetate cultae, cum diu multumque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia nunquam dese-

runt, ne in extremo quidem tempore ae-
tatis, (quanquam id maximum eſt) ve-
rum etiam quia conſcientia bene actae
vitae, multorumque benefactorum re-
4 cordatio, jucundiſſima eſt. Ego Q.
Maximum, eum, qui Tarentum recepit,
adoleſcens ita dilexi ſenem, ut aequa-
lem. erat enim in illo viro comitate con-
dita gravitas: nec ſenectus mores muta-
verat. quanquam eum colere coepi non
admodum grandem natu, ſed tamen jam
aetate provectum. anno enim poſt, con-
ſul primum fuerat, quam ego natus ſum:
cumque eo quartum conſule adoleſcen-
tulus miles profectus ſum ad Capuam,
quintoque anno poſt ad Tarentum quae-
ſtor: deinde aedilis, quadriennio poſt fac-
tus ſum praetor: quem magiſtratum geſ-
ſi conſulibus Tuditano, et Cethego, cum
quidem ille admodum ſenex, ſuaſor legis
Cinciae de donis et muneribus fuit. hic
et bella gerebat, ut adoleſcens, cum pla-
ne grandis eſſet: et Annibalem juvenili-
ter exultantem patientia ſua molliebat:
de quo praeclare familiaris noſter Enni-
us:

Unus qui nobis cunctando reſtituit rem;

Non ponebat enim rumores ante salutem:
Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti: Meâ operâ, Q. Fabi, Tarentum recepisti: 'certe,' inquit ridens: 'nam, nisi tu amisisses, nunquam recepissem.' nec vero in armis praestantior, quam in toga: qui consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picentem et Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti: augurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quae pro reipublicae salute gererentur: quae contra rempublicam fierent, contra auspicia fieri. multa in eo viro praeclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri et consularis. est in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium mag-

nus: ſed intus, domique praeſtantior. qui ſermo? quae praecepta? quanta notitia antiquitatis? quae ſcientia juris augurii? multae etiam, ut in homine Romano, literae. omnia memoriâ tenebat, non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella: cujus ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi jam divinarem, id, quod evenit, illo extincto, fore unde diſcerem neminem.

5 Quorſum igitur haec tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres navaleſve pugnas, ut bella a ſe geſta, ut triumphos recordentur. eſt etiam quiete, et pure, et eleganter actae aetatis placida ac lenis ſenectus, qualem accepimus Platonis, qui uno et octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt. qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto et nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixitque quinquennium poſtea: cujus magiſter Leontinus Gorgias, centum et ſeptem complevit annos: neque unquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit. qui, cum ex eo quaereretur, cur

tam diu vellet esse in vita: 'nihil habeo,' inquit, 'quod accusem senectutem.' praeclarum responsum, et docto homine dignum. sua enim vitia insipientes, et suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius,

Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.

equi fortis et victoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flamininus, et M'. Acilius facti sunt: ille autem Caepione, et Philippo iterum consule, mortuus est: cum ego quidem v. et LX. annos natus, legem Voconiam voce magna, et bonis lateribus suasissem. annos LXX. natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quae maxima putantur onera, paupertatem et senectutem, ut eis paene delectari videretur. etenim, cum contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quòd avocet a rebus gerendis: alteram, quòd

corpus faciat infirmius: tertiam, quòd privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quòd haud procul abſit a morte. earum, ſi placet, cauſarum quanta, quamque
6 ſit juſta unaquaeque, videamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit? quibus? an iis, quae in juventute geruntur et viribus? nullaene igitur res ſunt ſeniles, quae vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, ſocer optimi viri, filii mei? caeteri ſenes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam conſilio et auctoritate defendebant, nihil agebant? ad App. Claudii ſenectutem accedebat etiam, ut caecus eſſet: tamen is, cum ſententia ſenatus inclinaret ad pacem, et foedus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quae verſibus perſecutus eſt Ennius:

Quò vobis mentes, rectae quae ſtare ſolebant
Antehac, dementes ſeſe flexere viâ?

caeteraque graviſſime: notum enim vobis carmen eſt: et tamen ipſius Appii exſtat oratio. atque hanc ille egit ſeptem et decem annos poſt alterum conſulatum,

cum inter duos consulatus anni decem interfluxissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse; et tamen sic a patribus accepimus. nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt, ut, si qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant: ille autem clavum tenens sedeat in puppi quietus. non faciat ea, quae juvenes. at verò multo majora et meliora facit. non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnae geruntur: sed consilio, auctoritate, sententia, quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego vobis, qui et miles, et tribunus, et legatus, et consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. at senatui, quae sunt gerenda, praescribo, et quomodo: Carthagini male jam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio: de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero. quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio,

reſervent, ut avi reliquias perſequare! cujus a morte hic tertius et triceſimus eſt annus: ſed memoriam illius viri excipient omnes anni conſequentes. anno ante me cenſorem mortuus eſt, novem annis poſt meum conſulatum, cum conſul iterum, me conſule, creatus eſſet. num igitur, ſi ad centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuae poeniteret? nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut cominus gladiis uteretur: ſed conſilio, ratione, ſententia. quae niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium majores noſtri appellaſſent Senatum. apud Lacedaemonios quidem ii, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam nominantur ſenes. quod ſi legere, aut audire voletis externa, maximas reſpublicas ab adoleſcentibus labefactas, a ſenibus ſuſtentatas et reſtitutas reperietis.

Cedò, quî veſtram rempublicam tantam
amiſiſtis tam cito?

ſic enim percontanti, ut eſt in Naevii poëtae ludo, reſpondentur et alia, et haec in primis:

Proveniebant oratores novi, ſtulti, adoleſcentuli.

temeritas est videlicet florentis aetatis; prudentia, senescentis. At memoria minuitur, credo, nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cum aetate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? equidem non modo eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, et avos. nec sepulcra legens vereor, (quod aiunt) ne memoriam perdam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset. omnia, quae curant, meminerunt: vadimonia constituta: qui sibi, quibus ipsi debeant. quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria: nec ea solum in claris et honoratis viris, sed in vita etiam privata et quieta. Sophocles ad summam senectutem tragoedias fecit: quod propter studium, cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus

bonis interdici ſolet; ſic illum, quaſi deſipientem, a re familiari removerent judices. tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, et proxime ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe judicibus, quaeſiſſeque, num illud carmen deſipientis videretur. quo recitato, ſententiis judicum eſt liberatus. num igitur hunc, num Homerum, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romae vidiſtis, Diogenem Stoicum, coëgit in ſuis ſtudiis obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus iis ſtudiorum agitatio vitae aequalis fuit? age, ut iſta divina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos vicinos et familiares meos, quibus abſentibus, nunquam fere ullo in agro majora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis, non condendis fructibus. quanquam in illis minus hoc mirum. nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe vivere. ſed

iidem elaborant in eis, quae ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere.

Serit arbores, quae alteri ſeculo proſint, ut ait Statius noſter in Synephebis. nec vero dubitet agricola, quamvis ſenex, quaerenti, cui ſerat, reſpondere: diis immortalibus, qui me non accipere modo haec a majoribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Melius Caecilius de ſe- 8
ne alteri ſeculo proſpiciente, quam illud:

Aedepol ſenectus, ſi nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id ſat eſt,
Quod diu vivendo, multa, quae non vult, videt.

et multa fortaſſe, quae vult: atque in ea quidem, quae non vult, ſaepe etiam adoleſcentia incurrit. illud vero idem Caecilius vitioſius:

Tum equidem in ſenecta hoc deputo miſerrimum,
Sentire ea aetate eſſe ſe odioſum alteri.

jucundum potius, quam odioſum. ut enim adoleſcentibus, bona indole praeditis, ſapientes ſenes delectantur, leviorque ſit eorum ſenectus, qui a juventute

coluntur et diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum praeceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur. nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi eſſe jucundos. ſed videtis, ut ſenectus non modo languida atque iners non ſit, verum etiam ſit operoſa et ſemper agens aliquid, et moliens; tale ſcilicet, quale cujuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. quid, quod etiam addiſcunt aliquid? ut Solonem verſibus gloriantem videmus, qui ſe quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui Graecas literas ſenex didici. quas quidem ſic avide arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti videtis. quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem et illud: (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in literis certe elaboravi.

9 Nec nunc quidem vires deſidero adoleſcentis, [is enim erat locus alter de vitiis ſenectutis] non plus, quam adoleſcens tauri, aut elephanti deſiderabam. quod eſt, eo decet uti: et quidquid agas, agere pro viribus. quae enim vox poteſt eſſe contemptior, quam Milonis Crotoniatae? qui, cum jam ſe-

verendum, ne vera de se praedicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: et tamen dux ille Graeciae nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris; quod si acciderit, non dubitat, quin brevi Troja sit peritura. sed redeo ad me. quartum annum ago et octogesimum: equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quaestor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M'. Acilio Glabrione consule: sed tamen (ut vos videtis) non plane me enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites. nec enim unquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri senem, si diu velis esse senex. ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem ante, quam essem. itaque nemo adhuc

convenire me voluit, cui fuerim occupatus. at minus habeo virium, quam vestrûm utervis. nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis: num idcirco est ille praestantior? moderatio modo virium adsit, et tantum, quantum potest quisque, nitatur: nae ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiae per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum. utrum igitur has corporis, an Pythagorae tibi malis vires ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras. nisi forte adolescentes pueritiam, paulum aetate progressi adolescentiam debeant requirere. cursus est certus aetatis, et una via naturae, eaque simplex: suaque cuique parti aetatis tempestivitas est data: ut et infirmitas puerorum, et ferocitas juvenum, et gravitas jam constantis aetatis, et senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. arbitror te audire, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quae faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non adscendere; cum equo, ex equo non descen-

dere: nullo imbre, nullo frigore adduci,
ut capiti operto ſit: ſummam in eo eſſe
corporis ſiccitatem: itaque exſequi om-
nia regis officia et munera. poteſt igitur
exercitatio, et temperantia etiam ſenec-
tuti conſervare aliquid priſtini roboris.
Non ſunt in ſenectute vires? ne poſtu- 11
lantur quidem vires a ſenectute. ergo et
legibus et inſtitutis vacat aetas noſtra
muneribus iis, quae non poſſunt ſine vi-
ribus ſuſtineri. itaque non modo, quod
non poſſumus, ſed ne quantum poſſu-
mus quidem, cogimur. at ita multi ſunt
imbecilli ſenes, ut nullum officii, aut
omnino vitae munus exſequi poſſint. at
id quidem non proprium ſenectutis eſt vi-
tium, ſed commune valetudinis. quàm
fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te
adoptavit? quàm tenui, aut nulla potius
valetudine? quod ni ita fuiſſet, alterum
ille exſtitiſſet lumen civitatis. ad pater-
nam enim magnitudinem animi doctrina
uberior acceſſerat. quid mirum igitur in
ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne
id quidem adoleſcentes effugere poſſint?
reſiſtendum, Laeli et Scipio, ſenectuti
eſt, ejuſque vitia diligentia compenſanda

ſunt. pugnandum, tanquam contra morbum, ſic contra ſenectutem. habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantum cibi et potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. nec vero corpori ſoli ſubveniendum eſt, ſed menti atque animo multo magis. nam haec quoque, niſi tanquam lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſenectute. et corpora quidem defatigatione et exercitatione ingraveſcunt: animi autem exercitando levantur. nam quos ait Caecilius, ‘ comicos ſtultos ſenes:’ hos ſignificat credulos, obliviosos, diſſolutos: quae vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignavae, ſomniculoſae ſenectutis. ut petulantia, ut libido, magis eſt adoleſcentium, quam ſenum: nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia (quae deliratio appellari ſolet) ſenum levium eſt, non omnium. quatuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat et ſenex, et caecus. intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti. tenebat non modo auctoritatem, ſed eti-

am imperium in suos: metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in illa domo patrius mos et disciplina. ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. ut enim adolescentem, in quo senile aliquid: sic senem, in quo est adolescentis aliquid, probo: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: caussarum illustrium, quascumque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Graecis literis utor: Pythagoreorumque more exercendae memoriae gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. hae sunt exercitationes ingenii, haec curricula mentis: in his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. adsum amicis: venio in senatum frequens, ultroque affero res multum et diu cogitatas; easque tueor animi, non corporis viribus. quae si exsequi nequi-

rem; tamen me lectulus oblectaret meus,
ea ipſa cogitantem, quae jam agere non
poſſem: ſed ut poſſim, facit acta vita. ſem-
per enim in his ſtudiis laboribuſque vi-
venti non intelligitur, quando obrepat
ſenectus. ita ſenſim ſine ſenſu aetas ſeneſ-
cit: nec ſubito frangitur, ſed diuturnita-
12 te extinguitur. Sequitur tertia vitu-
peratio ſenectutis, quod eam carere di-
cunt voluptatibus. ô praeclarum munus
aetatis, ſi quidem id aufert nobis, quod eſt
in adoleſcentia vitioſiſſimum! accipite e-
nim, optimi adoleſcentes, veterem ôrati-
onem Archytae Tarentini, magni in pri-
mis, et praeclari viri: quae mihi tradita eſt,
cum eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Ma-
ximo. nullam capitaliorem peſtem, quam
corporis voluptatem, hominibus dicebat
a natura datam: cujus voluptatis avidae
libidines temere et effrenate ad potiun-
dum incitarentur. hinc patriae proditio-
nes, hinc rerumpublicarum everſiones,
hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia
naſci: nullum denique ſcelus, nullum ma-
lum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum
non libido voluptatis impelleret: ſtupra
verò, et adulteria, et omne tale flagitium,

nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptatis. cumque homini sive natura, sive quis deus nihil mente praestabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum, quàm voluptatem. nec enim libidine dominante temperantiae locum esse; neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. quod quo magis intelligi posset; fingere animo aliquem jubebat, tanta incitatum voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quàm voluptatem: si quidem ea, cum major esset atque longior, omne animi lumen exstingueret. haec cum C. Pontio Samnite, patre ejus, a quo, Caudino praelio, Sp. Postumius, et T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se a majoribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse, L. Camillo, Ap-

pio Claudio conſulibus, reperio. quor-
ſum haec? ut intelligatis, ſi voluptatem ad-
ſpernari ratione et ſapientia non poſſe-
mus, magnam habendam ſenectuti grati-
am, quae efficeret, ut id non liberet, quod
non oporteret. impedit enim conſilium
voluptas, rationi inimica: ac mentis (ut
ita dicam) praeſtringit oculos, nec habet
ullum cum virtute commercium. invitus
quidem feci, ut fortiſſimi viri T. Flami-
nini fratrem L. Flamininum e ſenatu e-
jicerem, ſeptem annis poſtquam conſul fu-
iſſet: ſed notandam putavi libidinem. ille
enim cum eſſet conſul, in Gallia exoratus
in convivio a ſcorto eſt, ut ſecuri feriret a-
liquem eorum, qui in vinculis eſſent dam-
nati rei capitalis. hic Tito fratre ſuo cen-
ſore, (qui proximus ante me fuerat) elap-
ſus eſt: mihi vero et Flacco neutiquam pro-
bari potuit tam flagitioſa et tam perdita li-
bido, quae cum probro privato conjunge-
13 ret imperii dedecus. Saepe audivi a ma-
joribus natu, qui ſe porro pueros a ſenibus
audiſſe dicebant; mirari ſolitum C. Fabri-
cium, quod, cum apud regem Pyrrhum le-
gatus eſſet, audiſſet a Theſſalo Cinea, eſſe
quendam Athenis, qui ſe ſapientem profi-

teretur: eumque dicere, omnia, quae faceremus, ad voluptatem esse referenda. quod ex eo audientes M'. Curium et T. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur: quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. vixerat M'. Curius cum P. Decio, qui, quinquennio ante eum consulem, se pro republica quarto consulatu devoverat. norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cum ex ea sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profecto aliquid naturâ pulchrum atque praeclarum, quod sua sponte peteretur, quodque spreta et contempta voluptate optimus quisque sequeretur. quorsum igitur tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisque mensis, et frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentia, et cruditate, et insomniis. sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus, (divinè enim Plato ' escam malorum' voluptatem appellat, quod ea videlicet ho-

mines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviis delectari potest. C. Duillium, M. filium, qui Poenos classe primus devicerat, redeuntem a coena senem saepe videbam puer; delectabatur crebro funali et tibicine, quae sibi nullo exemplo privatus sumpserat: tantum licentiae dabat gloria. sed quid ego alios? ad me ipsum jam revertar. primum habui semper sodales. sodalitates autem me quaestore constitutae sunt, sacris Idaeis Magnae Matris acceptis. epulabar igitur cum sodalibus omnino modice: sed erat quidam fervor aetatis: qua progrediente, omnia fient in dies mitiora. neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam coetu amicorum et sermonibus metiebar; bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitae conjunctionem haberet, Convivium nominarunt: melius, quam Graeci, qui hoc idem tum compotationem, tum concoenationem vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur.
14 Ego vero propter sermonis delectationem

tempestivis quoque conviviis delector, nec cum aequalibus solum, qui pauci admodum restant; sed cum vestra etiam aetate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quae mihi sermonis aviditatem auxit, potionis et cibi sustulit. quod si quem etiam ista delectant, (ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. me vero et magisteria delectant a majoribus instituta: et is sermo, qui more majorum a summo adhibetur in poculis et pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta atque rorantia, et refrigeratio aestate, et vicissim aut sol, aut ignis hibernus. quae quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. at non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. credo: sed ne desideratio quidem. nihil autem molestum, quod non desideres. bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto aetate quaereret, uteretume

rebus venereis: dii meliora, inquit; libenter vero istinc, tanquam a domino agresti ac furioso profugi. cupidis enim rerum talium, odiosum et molestum est fortasse carere: satiatis verò, et expletis, jucundius est carere, quam frui. quanquam non caret is, qui non desiderat. ergo hoc non desiderare, dico esse jucundius, quam frui. quod si istis ipsis voluptatibus bona aetas fruitur libentius; primum parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat, delectatur tamen etiam qui in ultima: sic adolescentia, voluptates prope intuens, magis fortasse laetatur: sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans tantum, quantum sat est. at illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere? si vero habet aliquod tanquam pabulum studii atque doctrinae, nihil est otiosa senectute jucundius. mori videbamus in studio dimetiendi paene coeli atque terrae C. Gal-

lum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum manè coepisset? quam delectabat eum defectiones solis et lunae multo nobis ante praedicere? quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? quam gaudebat bello suo Punico Naevius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! vidi etiam senem Livium: qui cum sex annos ante quam ego natus sum, fabulam docuisset, Centone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit aetate. quid de P. Licinii Crassi et pontificii, et civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte 'Suadae medullam' dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? quae sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandae? atque haec quidem studia doctrinae. quae quidem prudentibus et bene institutis pariter cum aetate crescunt: ut

honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam, ut ante dixi, ſeneſcere ſe multa in dies addiſcentem: qua voluptate animi nulla certè poteſt eſſe major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quae nec ulla impediuntur ſenectute, et mihi ad ſapientis vitam proxime videntur accedere. habent enim rationem cum terra, quae nunquam recuſat imperium, nec unquam ſine uſura reddit, quod accepit: ſed aliàs minore, plerumque majore cum foenore. quanquam me quidem non fructus modò, ſed etiam ipſius terrae vis ac natura delectat: quae cum gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum excepit; primum id occaecatum cohibet; ex quo occatio, quae hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore et compreſſu ſuo diffindit, et elicit herbeſcentem ex eo viriditatem: quae nixa fibris ſtirpium, ſenſim adoleſcit; culmoque erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includitur; e quibus cum emerſerit, fundit frugem ſpici, ordine ſtructam, et contra avium minorum morſus munitur vallo ariſtarum. quid ego vitium ſatus, ortus, incremen-

ta commemorem? ſatiari delectatione non poſſum, ut meae ſenectutis requietem oblectamentumque noſcatis. omitto enim vim ipſam omnium, quae generantur e terra: quae ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex caeterarum frugum ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos ramoſque procreat. malleoli, plantae, ſarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? vitis quidem quae natura caduca eſt, et niſi fulta ſit, ad terram fertur; eadem, ut ſe erigat, claviculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu et erratico, ferro amputans coërcet ars agricolarum, ne ſilveſcat ſarmentis, et in omnes partes nimia fundatur. itaque ineunte vere in iis, quae relicta ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea quae gemma dicitur, a qua oriens uva ſeſe oſtendit: quae et ſucco terrae, et calore ſolis augeſcens primò eſt peracerba guſtatu, deinde maturata dulceſcit; veſtitaque pampinis, nec modico tepore caret, et nimios ſolis defendit ardores, qua quid poteſt eſſe tum fructu

laetius, tum adſpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me ſolùm, ut ante dixi, ſed etiam cultura, et ipſa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio, et propagatio vitium; ſermentorumque, ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio. quid ego irrigationes? quid foſſiones agri, repaſtinationeſque proferam, quibus ſit multo terra foecundior? quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri ſcriberet. at Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante ſeculis fuit, Laërtem lenientem deſiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, et eum ſtercorantem facit. nec vero ſegetibus ſolum, et pratis, et vineis, et arbuſtis res ruſticae laetae ſunt; ſed ètiam hortis et pomariis: tum pecudum paſtu, apium examinibus, florum omnium varietate. nec conſitiones modo delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſolertius.

56 Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quae dixi, fuiſſe ſentio longiora. ignoſcetis autem.

nam et ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum, et ſenectus eſt natura loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. ergo in hac vita M'. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet conſumpſit extremum tempus aetatis: cujus quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longe a me) admirari ſatis non poſſum vel hominis ipſius continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio, ad focum ſedenti, magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. non enim aurum habere, praeclarum ſibi videri dixit; ſed iis, qui haberent aurum, imperare. poteratne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem? ſed venio ad agricolas, ne a me ipſo recedam. in agris erant tum ſenatores, et iidem ſenes. ſiquidem aranti L. Quintio Cincinnato nuntiatum eſt, eum dictatorem eſſe factum: cujus dictatoris juſſu magiſter equitum C. Servilius Ahala Sp. Maelium regnum appetentem, occupatum interemit. a villa in ſenatum arceſſebantur et Curius, et caeteri ſenes, ex quo, qui eos arceſſebant, Viatores nominati ſunt. num igitur eorum ſenectus

miſerabilis fuit, qui ſe agri cultione oble-ctabant? mea quidem ſententia haud ſcio, an ulla vita beatior eſſe poſſit; neque ſolum officio, quod hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed et delectatione, quam dixi, et ſaturitate copiaque omnium rerum, quae ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam haec quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. ſemper enim boni aſſiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria eſt, villaque tota locuples eſt: abundat porco, haedo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. jam hortum ipſi agricolae ſuccidiam alteram appellant: tum conditiora facit haec, ſupervacanei etiam operis, aucupium atque venatio. quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorumve ſpecie dicam? brevi praecidam. agro bene culto nil poteſt eſſe, nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat ſenectus. ubi enim poteſt illa aetas, aut caleſcere vel apricatione melius, vel igni; aut viciſſim umbris aquiſve refrigerari ſa-

lubrius? ſibi igitur habeant arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavam, ſibi pilam, ſibi natationes et curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, et teſſeras: id ipſum tamen ut lubebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas 17
ad res, perutiles Xenophontis libri ſunt. quos legite, quaeſo, ſtudioſe, ut facitis. quam copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Perſarum, praeſtantem ingenio atque imperii gloria, cum Lyſander Lacedaemonius, vir ſummae virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eique dona a ſociis attuliſſet: et caeteris in rebus comem erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe, et ei quendam conceptum agrum, diligenter conſitum oſtendiſſe. cum autem admiraretur Lyſander et proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, et humum ſubactam atque puram, et ſuavitatem odorum, qui afflarentur e floribus: tum eum dixiſſe, mirari ſe non modo di-

ligentiam, sed etiam solertiam ejus, a quo essent illa dimensa atque descripta: et ei Cyrum respondisse: atqui ego omnia ista sum dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multae etiam istarum arborum mea manu sunt satae. tum Lysandrum intuentem ejus purpuram, et nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse: recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuae fortuna conjuncta est. hac igitur fortuna frui licet senibus: nec aetas impedit, quo minus et caeterarum rerum, et in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvum accepimus ad centesimum annum perduxisse, cum esset acta jam aetate in agris, eosque coleret: cujus inter primum et sextum consulatum sex et quadraginta anni interfuerunt. itaque quantum spatium aetatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. atque ejus extrema aetas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. apex autem senectutis est auctoritas. quanta fuit in L. Caecilio

Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum: PLURIMAE CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM. notum est totum carmen, incisum in sepulcro. jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum? quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio praeditum vidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. habet senectus, honorata praesertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiae voluptates. Sed in omni oratione me- 18
mentote, eam me laudare senectutem, quae fundamentis adolescentiae constituta sit; ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: miseram esse senectutem, quae se oratione defenderet. non cani, non rugae repente auctoritatem arripere possunt: sed honeste acta superior aetas fructus capit auctoritatis extremos. haec enim ipsa sunt honorabilia, quae videntur levia at-

que communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quae et apud nos, et in aliis civitatibus, ut quaeque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedaemonium, cujus modò mentionem feci, dicere aiünt solitum, Lacedaemone esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur aetati, nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriae proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei a suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedaemonios accessisset, qui legati cum essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes, et senem illum sessum recepisse. quibus cum a cuncto concessu plausus esset multiplex datus; dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quae recta essent, sed facere nolle. multa in nostro collegio praeclara: sed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quisque aetate antecellit, ita sententiae principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures an-

teponuntur. quae ſunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis praemiis comparandae? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam aetatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. at ſunt moroſi, et anxii, et iracundi, et difficiles ſenes: ſi quaerimus, etiam avari. ſed haec, morum vitia ſunt, non ſenectutis. ac moroſitas tamen, et ea vitia, quae dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtae, ſed quae probari poſſe videatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi. praeterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quae tamen omnia dulciora fiunt et moribus bonis, et artibus: idque tum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt. quanta in altero duritas, in altero comitas! ſic ſe res habet, ut enim non omne vinum, ſic non omnis aetas vetuſtate coaceſcit. ſeveritatem in ſenectute probo, ſed eam (ſicut alia) modicam: acerbitatem nullo modo. avaritia vero ſenilis quid ſibi velit, non intelligo. poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quàm, quò minus viae reſtat, eò plus viatici

19 quaerere? Quarta reſtat cauſa, quae maxime angere atque ſollicitam habere noſtram aetatem videtur, appropinquatio mortis: quae certe a ſenectute non poteſt longe abeſſe. ô miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa aetate non viderit! quae aut plane negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam optanda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus aeternus. atqui tertium certe nihil inveniri poteſt. quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamvis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? quin etiam aetas illa multo plures, quam noſtra, mortis caſus habet: facilius in morbos incidunt adoleſcentes; gravius aegrotant; triſtius curantur. itaque pauci veniunt ad ſenectutem: quod ni ita accideret, melius et prudentius viveretur. mens enim, et ratio, et conſilium, in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullae omnino civitates fuiſſent. ſed redeo ad mortem impendentem. quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? ſenſi e-

go tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni aetati mortem esse communem. at sperat adolescens, diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. insipienter sperat. quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? senex ne quod speret quidem habet. at est eo meliore conditione, quam adolescens: cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. ille vult diu vivere: hic diu vixit. quanquam, ô dii boni! quid est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: exspectemus Tartessiorum regis aetatem: fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum et viginti vixit. sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur; in quo est aliquid extremum. cum enim id advenit; tunc illud, quod praeteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute et recte factis consecutus sis. horae quidem cedunt, et dies, et menses, et anni: nec praeteritum tempus unquam revertitur: nec, quid sequatur, sciri potest. quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse conten-

tus. neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modo, in quocumque fuerit actu, probetur: neque sapienti usque ad Plaudite vivendum. breve enim tempus aetatis, satis est longum ad bene honesteque vivendum. sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolae dolent, praeterita verni temporis suavitate, aestatem autumnumque venisse. ver enim, tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, et percipiendis accommodata sunt. fructus autem senectutis est (ut saepe dixi) antepartorum bonorum memoria et copia. omnia vero, quae secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante et repugnante natura. itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquae multitudine vis flammae opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. et quasi poma, ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura et cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert,

senibus maturitas: quae mihi quidem tam jucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium aetatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi et tueri possis; et tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, et fortior. hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est: cum illi quaerenti, qua tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret; respondisse dicitur, Senectute. sed vivendi finis est optimus, cum integra mente, caeterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quae coagmentavit, natura dissolvit. ut navem, ut aedificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quae conglutinavit, natura dissolvit. jam omnis conglutinatio recens, aegre; inveterata, facile divellitur. ita fit, ut illud breve vitae reliquum nec avide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit: vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est, Dei,

de praesidio et statione vitae decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare. vult, credo, se esse carum suis. sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu Faxit.

non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. jam sensus moriendi si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus, praesertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione, tranquillo esse animo nemo potest. moriendum enim certe est: et id incertum, an eo ipso die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solùm L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non

quos Scipiones, qui iter Poenis vel cor-
poribus ſuis obſtruere voluerunt : non a-
vum tuum L. Paulum, qui morte luit col-
legae in Cannenſi ignominia temerita-
tem : non M. Marcellum, cujus interitum
ne crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſe-
pulturae carere paſſus eſt : ſed legiones
noſtras (quod ſcripſi in Originibus) in e-
um ſaepe locum profectas alacri animo et
erecto, unde ſe nunquam redituras arbi-
trarentur. quod igitur adoleſcentes, et ii
quidem non ſolum indocti, ſed etiam ru-
ſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſ-
cent ? omnino (ut mihi quidem videtur)
ſtudiorum omnium ſatietas, vitae facit ſa-
tietatem. ſunt pueritiae certa ſtudia : num
igitur ea deſiderant adoleſcentes ? ſunt et
ineuntis adoleſcentiae : num ea jam con-
ſtans requirit aetas, quae media dicitur ?
ſunt etiam hujus aetatis : ne ea quidem
quaeruntur a ſenectute. ſunt extrema
quaedam ſtudia ſenectutis : ergo, ut ſuperi-
orum aetatum ſtudia occidunt, ſic occi-
dunt etiam ſenectutis. quod cum evenit,
ſatietas vitae tempus maturum mortis af-
fert. Equidem non video, cur, quid ipſe ſen- 21
tiam de morte, non audeam vobis dicere:

quod eo melius mihi cernere videor, quò ab ea propius abſum. ego veſtros patres, P. Scipio, tuque, C. Laeli, viros clariſſimos, mihique amiciſſimos, vivere arbitror: et eam quidem vitam, quae eſt ſola vita nominanda. nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, et gravi opere perfungimur. eſt enim animus caeleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus, et quaſi demerſus in terram, locum divinae naturae, aeternitatique contrarium. ſed credo, deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quique caeleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitae modo atque conſtantia. nec me ſolùm ratio ac diſputatio impulit, ut ita crederem: ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, et auctoritas. audiebam Pythagoram, Pythagoreoſque, incolas paene noſtros, qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, nunquam dubitaſſe, quin ex univerſa mente divina delibatos animos haberemus. demonſtrabantur mihi praeterea, quae Socrates ſupremo vitae die de immortalitate animo-

rum diſſeruiſſet, is, qui eſſet omnium ſa-
pientiſſimus oraculo Apollinis judicatus.
quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio,
cum tanta celeritas animorum ſit, tanta
memoria praeteritorum, futurorumque
prudentia, tot artes, tantae ſcientiae, tot
inventa, non poſſe eam naturam, quae
res eas contineat, eſſe mortalem. cum-
que ſemper agitetur animus, nec princi-
pium motûs habeat, quia ſe ipſe moveat;
ne finem quidem habiturum eſſe motûs,
quia nunquam ſe ipſe ſit relicturus. et,
cum ſimplex animi natura eſſet, neque
haberet in ſe quidquam admiſtum diſpar
ſui, atque diſſimile, non poſſe eum divi-
di: quod ſi non poſſit, non poſſe interire.
magnoque eſſe argumento, homines ſcire
pleraque ante quam nati ſint, quod jam
pueri, cum artes difficiles diſcant, ita ce-
leriter res innumerabiles arripiant, ut
eas non tum primum accipere videantur,
ſed reminiſci et recordari. haec Platonis
fere. Apud Xenophontem autem mo- 22
riens Cyrus major, haec dicit. ‘ nolite
‘ arbitrari, ô mihi cariſſimi filii, me, cum
‘ a vobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum
‘ fore. nec enim, dum eram vobiſcum,

'animum meum videbatis: sed cum esse
'in hoc corpore, ex iis rebus, quas gere-
'bam, intelligebatis. eundem igitur esse
'creditote, etiam si nullum videbitis. nec
'vero clarorum virorum post mortem
'honores permanerent, si nihil eorum ip-
'sorum animi efficerent, quo diutius me-
'moriam sui teneremus. mihi quidem
'nunquam persuaderi potuit, animos,
'dum in corporibus essent mortalibus,
'vivere: cum exissent ex iis, emori: nec
'verò tum animum esse insipientem, cum
'ex insipienti corpore evasisset: sed cùm
'omni admixtione corporis liberatus,
'purus et integer esse coepisset, tum esse
'sapientem. atque etiam, cum hominis
'natura morte dissolvitur, caeterarum re-
'rum perspicuum est, quò quaeque disce-
'dant: abeunt enim illuc omnia, unde
'orta sunt: animus autem solus, nec cum
'adest, nec cum discedit, apparet. jam
'verò videtis, nihil esse morti tam simile,
'quam somnum. atqui dormientium a-
'nimi maxime declarant divinitatem su-
'am. multa enim, cum remissi et liberi
'sunt, futura prospiciunt. ex quo intel-
'ligitur, quales futuri sint, cum se plane

'corporis vinculis relaxaverint. quare,
'ſi haec ita ſunt, ſic me colitote ut deum.
'ſin unà eſt interiturus animus cum cor-
'pore, vos tamen deos verentes, qui
'hanc omnem pulchritudinem tuentur
'et regunt, memoriam noſtri pie inviola-
'teque ſervabitis.' Cyrus quidem haec
moriens. nos, ſi placet, noſtra videa-
mus. Nemo unquam mihi, Scipio, 23
perſuadebit, aut patrem tuum Paulum,
aut duos avos, Paulum et Africanum, aut
Africani patrem, aut patruum, aut mul-
tos praeſtantes viros, quos enumerare
non eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quae
ad poſteritatis memoriam pertinerent, ni-
ſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe per-
tinere. an cenſes (ut de me ipſo aliquid
more ſenum glorier) me tantos labores di-
urnos nocturnosque domi militiaeque ſuſ-
cepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam
meam, quibus vitam, eſſem terminaturus?
nonne melius multo fuiſſet, otioſam aeta-
tem, et quietam, ſine ullo labore aut con-
tentione traducere? ſed neſcio quomodo
animus erigens ſe, poſteritatem ſemper i-
ta proſpiciebat, quaſi, cum exceſſiſſet e vi-
ta, tum denique victurus eſſet. quod qui-

dem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optime cujusque animus maxime ad immortalem gloriam niteretur. quid, quòd sapientissimus quisque aequissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat et longius, videre, se ad meliora proficisci: ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? equidem efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi; neque vero eos solum convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audivi, et legi, et ipse conscripsi. quò quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, neve tanquam Peliam recoxerit: et si quis deus mihi largiatur, ut ex hac aetate repuerascam, et in cunis vagiam, valde recusem: nec vero velim, quasi decurso spatio, ad carceres a calce revocari. quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sane: habet certe tamen, aut satietatem, aut modum. non libet enim mihi deplorare vitam, quod multi, et ii docti, saepe fecerunt. nec me vixisse poenitet: quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem:

et ex hac vita ita discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi dedit. ô praeclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium coetumque proficiscar, cumque ex hac turba et colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate praestantior: cujus a me corpus crematum est; quod contra decuit ab illo meum. animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non quòd aequo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans, non longinquum inter nos digressum et discessum fore. his mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Laelio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. quòd si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. sin mortuus (ut

quidam minuti philoſophi cenſent) nihil ſentiam: non vereor, ne hunc errorem meum mortui philoſophi irrideant. quòd ſi non ſumus immortales futuri, tamen extingui homini ſuo tempore optabile eſt. nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, ſic vivendi modum. ſenectus autem, peractio aetatis eſt, tanquam fabulae: cujus defatigationem fugere debemus, praeſertim adjuncta ſatietate. habui haec, de ſenectute quae dicerem: ad quam utinam perveniatis, ut ea, quae ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

M. T.

CICERONIS

LAELIUS,

SIVE DE

AMICITIA.

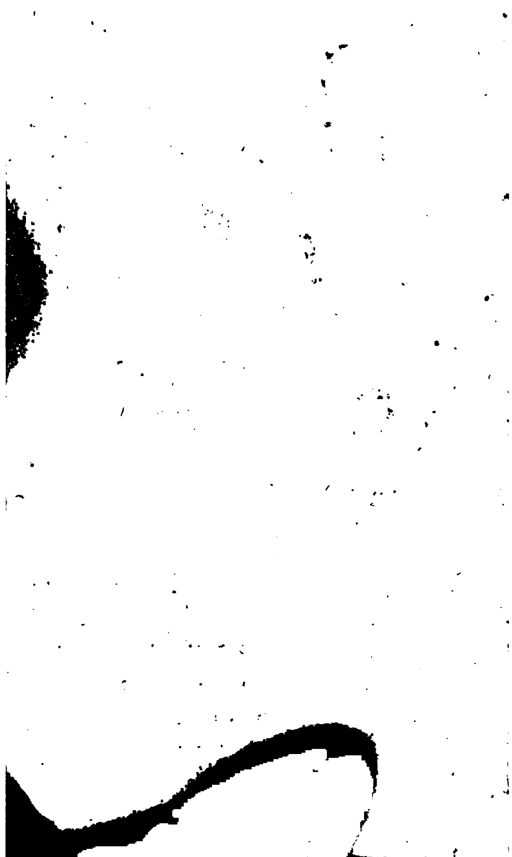
EX EDITIONE J. OLIVETI.

GLASGUAE:

IN AEDIBUS ACADEMICIS

EXCUDEBANT ROB. ET AND. FOULIS

M DCC XLVIII.

LÆLIUS,

SIVE

DE AMICITIA.

DIALOGUS.

Ad Titum Pomponium Atticum.

Quintus Mucius augur multa narrare de C. Laelio, ſocero ſuo memoriter et jucunde ſolebat, nec dubitare, illum in omni ſermone appellare ſapientem. ego autem a patre ita eram deductus ad Scaevolam, ſumpta virili toga, ut, quoad poſſem, et liceret, a ſenis latere nunquam diſcederem. itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breviter et commode dicta, memoriae mandabam: fierique ſtudebam ejus prudentia doctior. quo mortuo, me ad pontificem Scaevolam contuli: quem unum noſtrae civitatis et ingenio, et juſtitia praeſtantiſſimum audeo dicere. ſed de hoc

aliàs: nunc redeo ad augurem. cum saepe multa, tum memini domi in hemicyclio sedentem, ut solebat, cum et ego essem unà et pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. meministi enim, Attice, et eò magis, quòd P. Sulpicio utebare multum, cum is tribunus plebis capitali odio a Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quocum conjunctissime et amantissime vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. itaque tum Scaevola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Laelii de amicitia, habitum ab illo secum, et cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus post mortem Africani. ejus disputationis sententias memoriae mandavi: quas in hoc libro exposui meo arbitratu. quasi enim ipsos induxi loquentes, ne, 'inquam,' et, 'inquit,' saepius interponeretur: atque ut, tanquam a praesentibus, coram haberi sermo videretur. cum enim saepe mecum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cùm omnium cognitione, tum nostra familiaritate, visa est. itaque feci non invitus, ut pro-

dedissem multis tuo rogatu. sed, ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quae de illa aetate loqueretur, quam ejus, qui et diutissime senex fuisset, et in ipsa senectute prae caeteris floruisset: sic, cum accepissemus a patribus maxime memorabilem C. Laelii, et P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Laelii persona visa est, quae de amicitia ea ipsa dissereret, quae disputata ab eo meminisset Scaevola. genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, et eorum illustrium, plus, nescio quo pacto, videtur habere gravitatis. itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem, sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Laelius et sapiens (sic enim est habitus) et amicitiae gloria excellens, de amicitia loquitur. tu velim animum a me parumper avertas, Laelium loqui ipsum putes. C. Fannius, et

Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani: ab his sermo oritur: respondet Laelius: cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipse cognosces. FANNIUS. sunt ista, Laeli. nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te sapientem et appellant et existimant. tribuebatur hoc modò M. Catoni. scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. sed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaque ejus et in senatu, et in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute ferebantur: propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo, non solum natura et moribus, verum etiam studio et doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in reliqua Graecia neminem, (nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quaerunt, in numero sapientium non habent) Athenis unum ac-

cepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum judicatum. hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanoſque caſus virtute inferiores putes. itaque ex me quaerunt, credo idem ex te, Scaevola, quonam pacto mortem Africani feras: eoque magis, quod his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi causâ, ut aſſolet, veniſſemus, tu non affuiſti: qui diligentiſſime ſemper illum diem, et illud munus ſolitus eſſes obire. SCAEVOLA. quaerunt quidem, C. Laeli, multi, ut eſt a Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cum ſummi viri, tum amiciſſimi morte, ferre moderate: nec potuiſſe non commoveri, nec fuiſſe id humanitatis tuae. quod autem his nonis in noſtro collegio non affuiſſes, invaletudinem cauſae, non moeſtitiam fuiſſe. LAELIUS, recte tu quidem, Scaevola, et vere. nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpavi, cum valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officii. tu autem, Fanni, qui

mihi tantum tribui dicis, quantum ego
nec agnosco, nec postulo, facis amicè;
sed, ut mihi videris, non recte judicas de
Catone. aut enim nemo, quod quidem
magis credo, aut, si quisquam, ille sapi-
ens fuit. quomodo enim (ut alia omit-
tam) mortem filii tulit? memineram Pau-
lum, videram Gallum: sed hi in pueris;
Cato in perfecto et spectato viro. quam-
obrem cave Catoni anteponas, ne istum
quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sa-
pientissimum judicavit. hujus enim fa-
cta, illius dicta laudantur. de me autem
(ut jam cum utroque loquar) sic habeto-
te. Ego, si Scipionis desiderio me mo- 3
veri negem, quam id recte faciam, vide-
rint sapientes; sed certe mentiar. move-
or enim tali amico orbatus, qualis, ut ar-
bitror, nemo unquam erit: et, ut confir-
mare possum, nemo certe fuit. sed non
egeo medicina: me ipse consolor: et maxi-
me illo solatio, quod eo errore careo, quo
amicorum decessu plerique angi solent. ni-
hil enim mali accidisse Scipioni puto. mi-
hi accidit, si quid accidit. suis autem in-
commodis graviter angi, non amicum, sed
se ipsum amantis est. cum illo vero quis

neget actum esse praeclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit. qui consulatum petivit nunquam, factus est consul bis; primum ante tempus: iterum sibi, suo tempore; reipublicae, paene serò. qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò praesentia, verum etiam futura bella delevit. quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes? haec nota sunt vobis. quàm autem civitati carus fuerit, moerore funeris indicatum est. quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? senectus enim, quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno ante quam mortuus est, mecum et cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio. quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere: moriendi autem sensum celeritas abstulit.

quo de genere mortis difficile dictu eſt:
quid homines ſuſpicentur, videtis. hoc
tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex
multis diebus, quos in vita celeberrimos
laetiſſimoſque viderit, illum diem clariſ-
ſimum fuiſſe, cum, ſenatu dimiſſo, domum
reductus ad veſperum eſt a patribus con-
ſcriptis, a populo Romano, a ſociis, et
Latinis, pridiè quam exceſſit e vita: ut
ex tam alto dignitatis gradu, ad ſuperos
videatur potius, quàm ad inferos perve-
niſſe. neque enim aſſentior iis, qui haec
nuper diſſerere coeperunt, cum corpori-
bus ſimul animos interire, atque omnia
morte deleri. Plus apud me antiquo- 4
rum auctoritas valet, vel noſtrorum ma-
jorum, qui mortuis tam religioſa jura tri-
buerunt; quod non feciſſent profecto, ſi
nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel
eorum, qui in hac terra fuerunt, magnam-
que Graeciam (quae nunc quidem deleta
eſt, tum florebat) inſtitutis et praeceptis
ſuis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis
oraculo ſapientiſſimus eſt judicatus; qui
non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque,
ſed idem dicebat ſemper, animos homi-
num eſſe divinos; iiſque, cum e corpore

excessissent, reditum in caelum patere, optimoque et justissimo cuique expeditissimum. quod item Scipioni videbatur: qui quidem quasi praesagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum et Philus, et Manilius adessent, et alii plures, tuque etiam, Scaevola, mecum venisses, triduum disseruit de republica: cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quae se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. id si ita est, ut optime cujusque animus in morte facillime evolet, tanquam e custodia vinculisque corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? quocirca moerere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quam amici sit. sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum, et corporum, nec ullus sensus maneat; ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum et nos gaudemus, et haec civitas, dum erit, laetabitur. quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optime est; mecum incommodius: quem fuerat aequius, ut

prius introieram, sic prius exire de vita, sed tamen recordatione nostrae amicitiae sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica, et de privata fuit; quocum et domus, et militia communis; et id, in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. itaque non tam ista me sapientiae, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa praesertim, quam quod amicitiae nostrae memoriam spero sempiternam fore. idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis et Laelii amicitiam, notam posteritati fore. FANNIUS. istud quidem, Laeli, ita necesse est; sed, quoniam amicitiae mentionem fecisti, et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, (spero item Scaevolae) si, quemadmodum soles, de caeteris rebus, cum ex te quaeruntur; sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quae praecepta des. SCAEVOLA. mihi vero pergratum erit: atque, id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius

antevertit. quamobrem utrique nostrûm
5 gratum admodum feceris. LAELIUS. ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem. nam et praeclara res est, et sumus, ut dixit Fannius, otiosi. sed quis ego sum? aut quae in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Graecorum, ut iis ponatur, de quo disputent, quamvis subito. magnum opus est, egetque exercitatione non parva. quamobrem quae disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil est enim tam naturae aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. neque id ad vivum reseco, ut illi, qui haec subtilius disserunt: fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum. negant enim, quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. sit ita sane. sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. nos autem ea, quae sunt in usu, vitaque communi, non ea, quae finguntur, aut optantur, spectare debemus.

nunquam ego dicam, C. Fabricium, M'. Curium, T. Coruncanium, quos ſapientes noſtri majores judicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. quare ſibi habeant ſapientiae nomen et invidioſum, et obſcurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. ne id quidem facient. negabunt, id, niſi ſapienti, poſſe concedi. agamus igitur pingui Minerva, ut aiunt. qui ita ſe gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, aequalitas, liberalitas; nec ſit in illis ulla cupiditas, libido, audacia; ſintque magna conſtantia, ut ii fuerunt, modò quos nominavi: hos viros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; quia ſequantur (quantum homines poſſunt) naturam, optimam bene vivendi ducem. ſic enim mihi perſpicere videor, ita natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quaedam: major autem, ut quiſque proxime accederet: itaque cives, potiores, quam peregrini; et propinqui, quam alieni. cum his enim amicitiam natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet firmitatis. namque hoc praeſtat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli poteſt, ex a-

micitia non poteſt. ſublatâ enim benevo-
lentiâ amicitiae nomen tollitur, propin-
quitatis manet. quanta autem vis amiciti-
ae ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt, quod
ex infinita ſocietate generis humani, quam
conciliavit ipſa natura, ita contracta res
eſt, et adducta in anguſtum, ut omnis ca-
ritas aut inter duos, aut inter paucos jun-
6 geretur. Eſt autem amicitia nihil aliud
niſi omnium divinarum humanarumque
rerum cum benevolentia, et caritate ſum-
ma conſenſio. qua quidem haud ſcio, an,
excepta ſapientia, quidquam melius ho-
mini ſit a diis immortalibus datum. divi-
tias alii praeponunt, bonam alii valetudi-
nem, alii potentiam, alii honores, multi
etiam voluptates. belluarum hoc quidem
extremum eſt: illa autem ſuperiora, ca-
duca et incerta, poſita non tam in noſtris
conſiliis, quam in fortunae temeritate.
qui autem in virtute ſummum bonum po-
nunt, praeclare illi quidem: ſed haec ip-
ſa virtus amicitiam et gignit, et continet:
nec ſine virtute amicitia eſſe ullo pacto
poteſt. jam virtutem ex conſuetudine vi-
tae ſermoniſque noſtri interpretemur:
nec eam, ut quidam docti, verborum mag-

nificentia metiamur: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contenta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. tales igitur inter viros, amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. principio, cui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis aeque, ac tu ipse, gauderet? adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. denique caeterae res, quae expetuntur, opportunae sunt singulae rebus fere singulis: divitiae, ut utare: opes, ut colare: honores, ut laudere: voluptates, ut gaudeas: valetudo, ut dolore careas, et muneribus fungare corporis: amicitia res plurimas continet: quoquò te verteris, praestò est: nullo loco excluditur: nunquam intempestiva, nunquam molesta est. itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. neque ego nunc de vul-

gari, aut de mediocri, (quae tamen ipſa
et delectat, et prodeſt) ſed de vera et per-
fecta loquor, qualis eorum, qui pauci no-
minantur, fuit. nam et ſecundas res, ſplen-
didiores facit amicitia, et adverſas parti-
7 ens communicanſque, leviores. Cum-
que plurimas et maximas commoditates
amicitia contineat, tum illa nimirum
praeſtat omnibus, quòd bona ſpe praelu-
cet in poſterum: nec debilitari animos,
aut cadere patitur. verum etiam amicum
qui intuetur, tanquam exemplar aliquod
intuetur ſui. quocirca et abſentes adſunt,
et egentes abundant, et imbecilles valent,
et, quod difficilius dictu eſt, mortui vi-
vunt: tantus eos honos, memoria, deſide-
rium proſequitur amicorum. ex quo illo-
rum beata mors videtur: horum vita lau-
dabilis. quod ſi exemeris ex natura rerum
benevolentiae vinctionem; nec domus ul-
la, nec urbs ſtare poterit: ne agri quidem
cultus permanebit. id ſi minus intelligi-
tur; quanta vis amicitiae concordiaeque
ſit, ex diſſenſionibus atque ex diſcordiis
percipi poteſt. quae enim domus tam ſtabi-
lis, quae tam firma civitas eſt, quae non o-
diis atque diſſidiis funditus poſſit everti?

ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Graecis vaticinatum ferunt: quae in rerum natura totoque mundo constarent, quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales et intelligunt, et re probant. itaque, si quando aliquid officium exstitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cavea nuper in hospitis et amici mei M. Pacuvii nova fabula: cum, ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura vim suam: cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. hactenus mihi videor, de amicitia quod sentirem, potuisse dicere. si qua praeterea sunt, (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quaeritote. FANNIUS. nos autem

ate potius: quanquam etiam ab istis saepe quaesivi et audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuae. SCAEVOLA. tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses. qualis tum patronus justitiae fuit contra accuratam orationem Phili! FANNIUS. facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. SCAEVOLA. quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia, justitiaque servatam, maximam gloriam ceperit? LAELIUS. vim hoc quidem est afferre. quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe. studiis enim generorum, praesertim in re bona, cum difficile est, tum ne aequum quidem, obsistere. saepissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet: num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia; ut dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet? an esset hoc quidem proprium amicitiae; sed antiquior, et pulchrior, et magis a natura ipsa profecta alia

causa? amor enim (ex quo amicitia nominata,) princeps est ad benevolentiam conjungendam. nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur et observantur causa temporis. in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; et, quidquid in ea est, id est verum et voluntarium. quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia, orta amicitia, et applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest: quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus, et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. quod in homine multo est evidentius. primum ex ea caritate, quae est inter natos et parentes: quae dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. deinde, cum similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur. nihil est enim amabilius virtute: nihil, quod magis alliciat homines ad

diligendum: quippe cum propter virtu-
tem et probitatem eos etiam, quos nun-
quam vidimus, quodam modo diligamus.
quis est, qui C. Fabricii, M'. Curii non
cum caritate aliqua et benevolentia me-
moriam usurpet, quos nunquam viderit?
quis autem est, qui Tarquinium Super-
bum, qui Sp. Cassium, Sp. Maelium non
oderit? cum duobus ducibus de imperio
in Italia decertatum est, Pyrrho et Anni-
bale. ab altero, propter probitatem ejus,
non nimis alienos animos habemus: al-
terum propter crudelitatem semper haec
9 civitas oderit. Quod si tanta vis pro-
bitatis est, ut eam vel in eis, quos nun-
quam vidimus, vel, quod majus est, in
hoste etiam diligamus: quid mirum, si a-
nimi hominum moveantur, cum eorum,
quibuscum usu conjuncti esse possunt,
virtutem et bonitatem perspicere videan-
tur? quanquam confirmatur amor et be-
neficio accepto, et studio perspecto, et
consuetudine adjuncta: quibus rebus ad
illum primum motum animi et amoris
adhibitis, admirabilis quaedam exardes-
cit benevolentiae magnitudo: quam si qui
putant ab imbecillitate proficisci, ut sit

per quem quiſque aſſequatur, quod deſideret; humilem ſane relinquunt, et minime generoſum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. quod ſi ita eſſet; ut quisque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus: quod longe ſecus eſt. ut enim quiſque ſibi plurimum confidit, et ut quiſque maxime virtute et ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaque omnia in ſe ipſo poſita judicet: ita in amicitiis expetendis colendiſque maxime excellit. quid enim Africanus indigens mei? minime hercle. ac ne ego quidem illius. ſed ego admiratione quadam virtutis ejus: ille viciſſim opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. auxit benevolentiam conſuetudo. ſed quanquam utilitates multae et magnae conſecutae ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſſae diligendi profectae. ut enim benefici liberaleſque ſumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium foeneramur) ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus: ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quod omnis ejus fructus in ipſo amore ineſt, expeten-

dam putamus. ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentimus; nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, natura gigni sensum diligendi, et benevolentiae caritatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant sese et propius admovent, ut et usu ejus, quem diligere coeperunt, fruantur, et moribus: sintque pares in amore, et aequales: propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. atque haec inter eos sit honesta certatio. sic et utilitates ex amicitia maximae capientur: et erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, et gravior, et verior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. sed quia natura mutari non potest, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt. ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid ad haec forte vultis. FANNIUS. tu vero perge, Laeli. pro hoc enim, qui minor

est natu, meo jure respondeo. SCAEVOLA. recte tu quidem. quamobrem audiamus. LAELIUS. audite ergo, optimi viri, ea quae saepissime inter me et Scipionem de amicitia disserebantur. quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitae permanere. nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere saepe: vel ut de república non idem sentirent: mutari etiam mores hominum saepe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs aetate ingravescente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis aetatis, quod summi puerorum amores saepe unà cum praetexta ponerentur. sin autem ad adolescentiam perduxissent: dirimi tamen interdum contentione, vel uxoriae conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen saepe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniae cupiditatem: in optimis quibusque honoris certamen, et gloriae: ex quo inimicitias ma-

ximas saepe inter amicissimos extitisse, magna etiam dissidia, et plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur: ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam. quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos. eorum querela inveterata non modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni sempiterna. haec ita multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiae, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

11 Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Maelium debuerunt juvare? Tib. quidem Gracchum rempublicam vexantem, a Q. Tuberone, aequalibusque amicis derelictum videbamus. at C. Blosius, Cumanus,

hoſpes familiae veſtrae, Scaevola, cum ad me, qui aderam Laenati et Rupilio conſulibus in conſilio, deprecatum veniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum feciſſet, ut, quidquid ille vellet, ſibi faciendum putaret; tum ego, etiamne, ſi te in Capitolium faces ferre vellet? 'nunquam,' inquit, 'voluiſſet id quidem.' ſed, ſi voluiſſet? 'paruiſſem.' videtis, quam nefaria vox. et hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit. non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, ſed praefuit: nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem praebuit. itaque hac amentia, quaeſtione nova perterritus, in Aſiam profugit, ad hoſtes ſe contulit; poenas reipublicae graves juſtaſque perſolvit. nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſa peccaveris. nam, cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile eſt amicitiam manere, ſi a virtute defeceris. quod ſi rectum ſtatuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab iis, quidquid velimus, perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res vitii: ſed loquimur de iis amicis, qui ante oculos ſunt, quos vi-

demus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt: et eorum quidem maxime, qui ad ſapientiam proxime accedunt. videmus Papum Aemilium C. Luſcino familiarem fuiſſe, (ſic a patribus accepimus) bis una conſules, et collegas in cenſura: tum et eum iis, et inter ſe conjunctiſſimos fuiſſe, M'. Curium, et T. Coruncanium, memoriae proditum eſt. igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam eſſet. nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe; cum illi ſanctiſſimi viri fuerint: aeque autem nefas ſit, tale aliquid et facere rogatum, et rogare. at vero Tib. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, et minimus tum quidem Caius frater, nunc idem acerrimus.
12 Haec igitur lex in amicitia ſanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. turpis enim excuſatio eſt, et minime accipienda, cum in caeteris peccatis, tum ſi quis contra rempublicam

se amici causa fecisse fateatur. etenim eo loco, Fanni et Scaevola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reipublicae. deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. num quid simile populus Romanus audierat, aut viderat? hunc etiam post mortem secuti amici et propinqui, quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi, sustinuimus. de C. Gracchi autem tribunatu, quid expectem, non libet augurari: serpit enim deinde res, quae proclivius ad perniciem, cum semel coepit, labitur. videtis in tabella jam ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. videre jam videor populum a senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. plures enim discent, quemadmodum haec fiant, quam quemadmodum his resistatur. quorsum haec? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. praecipiendum est igitur bo-

nis, ut, ſi in ejuſmodi amicitias ignari ca-
ſu aliquo inciderint, ne exiſtiment, ita ſe
alligatos, ut ab amicis, in magnam ali-
quam rem peccantibus, non diſcedant.
improbis autem poena ſtatuenda eſt: nec
vero minor iis, qui ſecuti erunt alterum,
quam iis, qui ipſi fuerint impietatis duces.
quis clarior in Graecia Themiſtocle? quis
potentior? qui cum imperator bello Per-
ſico ſervitute Graeciam liberaſſet, prop-
terque invidiam in exilium pulſus eſſet,
ingratae patriae injuriam non tulit, quam
ferre debuit. fecit idem, quod xx annis
ante apud nos fecerat Coriolanus. his
adjutor contra patriam inventus eſt ne-
mo. itaque mortem ſibi uterque conſci-
vit. quare talis improborum conſenſio
non modò excuſatione amicitiae tegenda
non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindi-
canda: ut ne quis ſibi conceſſum putet,
amicum, vel bellum patriae inferentem,
ſequi. quod quidem, ut res coepit ire,
haud ſcio, an aliquando futurum ſit. mi-
hi autem non minori curae eſt, qualis reſ-
publica poſt mortem meam futura ſit,
13 quam qualis hodie ſit. Haec igitur pri-
ma lex amicitiae ſanciatur, ut ab amicis

ɛsta petamus, amicorum causa hone-
faciamus. ne expectemus quidem,
ı rogemur: studium semper adsit, cun-
io absit. consilium vero dare gaudea-
libere. plurimum in amicitia amico-
ı bene suadentium valeat auctoritas:
ue adhibeatur ad monendum non mo-
ıperte, sed etiam acriter, si res postu-
t: et adhibitae pareatur. nam quibus-
ı, quos audio sapientes habitos in
.ecia, placuisse opinor mirabilia quae-
ı; sed nihil est, quod illi non perse-
ntur suis argutiis: partim fugiendas
nimias amicitias, ne necesse sit unum
icitum esse pro pluribus: satis super-
: esse sibi suarum cuique rerum: alienis
ıis implicari molestum esse: commo-
ımum esse, quam laxissimas habenas
ıere amicitiae; quas vel adducas, cum
s, vel remittas. caput enim esse ad
te vivendum, securitatem; qua frui
posit animus, si tanquam parturiat
s pro pluribus. alios autem dicere ai-
multo etiam inhumanius, (quem lo-
ı breviter perstrinxi paulo ante) prae-
adjumentique causa, non benevolen-
neque caritatis amicitias esse expe-

tendas. itaque ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime. ex eo fieri, ut mulierculae magis amicitiarum praesidia quaerant, quam viri: et inopes, quam opulenti: et calamitosi, quam ii, qui putantur beati. ô praeclaram sapientiam! solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: qua a diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. quae est enim ista securitas? specie quidem, blanda, sed reapse multis locis repudianda. neque enim est consentaneum, ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quod si curam fugimus, virtus fugienda est: quae necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias adspernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. itaque videas rebus injustis justos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. ergo hoc proprium est animi bene constituti, et laetari bonis rebus, et dolere contrariis. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, (qui profecto cadit, nisi ex ejus animo exstir-

patam humanitatem arbitremur) quae
cauſa eſt, cur amicitiam funditus tollamus
e vita, ne aliquas propter eam ſuſcipia-
mus moleſtias? quid enim intereſt, mo-
tu animi ſublato, non dico inter homi-
nem et pecudem, ſed inter hominem et
ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis
ejuſdem? neque enim ſunt iſti audiendi,
qui virtutem duram, et quaſi ferream eſſe
quandam volunt: quae quidem eſt cum
multis in rebus, tum in amicitia, tenera
atque tractabilis: ut et bonis amici quaſi
diffundantur, et incommodis contrahan-
tur. quamobrem angor iſte, qui pro ami-
co ſaepe capiendus eſt, non tantum valet,
ut tollat e vita amicitiam: non plus, quam
ut virtutes, quia nonnullas curas et mo-
leſtias afferunt, repudientur. Cum au- 14
tem contrahat amicitiam (ut ſupra dixi) ſi
qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam
ſe ſimilis animus applicet et adjungat; id
cum contingit, amor exoriatur neceſſe
eſt. quid enim tam abſurdum, quàm de-
lectari multis inanibus rebus, ut honore,
ut gloria, ut aedificio, ut veſtitu cultuque
corporis: animo autem virtute praedito,
eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) reda-

mare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi propinquitate conjunctos, atque natura. nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam natura. quamobrem hoc quidem, Fanni et Scaevola, constat, (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons a natura constitutus. sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non est enim inhumana virtus, neque immunis, neque superba: quae etiam populos universos tueri, eisque optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret. atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat:

tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus et copiis, maximeque virtute praediti, in qua plurimum est praesidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint, et beneficentissimi. atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam consilio, nunquam opera nostra, nec domi nec militiae Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est. Non 15
ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. nam quis est, prô deûm fidem, atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere! haec enim est tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta, atque sollicita: nullus locus amicitiae. quis enim aut e-

um diligat, quem metuit; aut eum, a quo se metui putat? coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus. quod si forte [ut fit plerumque] ceciderint: tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixisse ferunt tum exulantem se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset. quanquam miror, illa superbia et importunitate si quemquam habere potuit. atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuere: sic multorum opes praepotentium excludunt amicitias fideles. non enim solum ipsa fortuna caeca est, sed eos etiam plerumque efficit caecos, quos complexa est. itaque efferuntur illi fere fastidio et contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus; imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgere novis. quid autem stultius, quàm, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, caetera parare, quae parantur pecunia, equos, famulos,

veſtem egregiam, vaſa pretioſa: amicos non parare, optimam et pulcherrimam vitae, ut ita dicam, ſupellectilem? etenim caetera cum parant, cui parent, neſciunt, nec cujus cauſa laborent. ejus enim eſt iſtorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis et certa poſſeſſio: ut, etiam ſi illa maneant, quae ſunt quaſi dona fortunae, tamen vita inculta et deſerta ab amicis non poſſit eſ-
ſe jucunda. ſed haec hactenus. Conſti- 16
tuendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, et quaſi termini diligendi: de quibus tres video ſententias ferri; quarum nullam probo. unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmet ipſos. alteram, ut noſtra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiae pariter aequaliterque reſpondeat. tertiam, ut, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior. nec enim illa prima vera eſt, ut, quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus. quàm multa enim, quae noſtra cauſa nunquam faceremus, facimus cauſa amicorum! precari ab indigno, ſupplicare: tum acerbius in ali-

quem invehi, insectarique vehementius: quae in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. multae quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi, fruantur. altera sententia est, quae definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. hoc quidem est nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et datorum. divitior mihi, et affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare restricte, ne plus reddat, quam acceperit. neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus aequo quid in amicitiam congeratur. tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. saepe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandae fortunae fractior. non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius eniti et efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque in spem cogitationemque meliorem. alius igitur finis verae amicitiae constituendus est, si prius,

quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus. nec vero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, a Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus e septem; sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere et optare, ut quam saepissime peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum: rursum autem recte factis commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. quare hoc quidem praeceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. illud potius praecipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. quin etiam si minus felices in deligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogi-

17 tandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, voluntatum, ſine ulla exceptione communitas: ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut minus juſtae amicorum voluntates adjuvandae ſint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum ſit de via, modo ne ſumma turpitudo ſequatur. eſt enim quatenus amicitiae dari venia poſſit. nec vero negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis et aſſentationibus colligere turpe eſt: virtus, quam ſequitur caritas, minime repudianda eſt. ſed ſaepe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quod omnibus in rebus homines diligentiores eſſent; ut capras et oves quot quiſque haberet, dicere poſſet: amicos quot haberet, non poſſet dicere: et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes eſſe: nec habere quaſi ſigna quaedam, et notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. ſunt igitur firmi, et

ſtabiles, et conſtantes eligendi; cujus generis eſt magna penuria: et judicare difficile eſt ſane, niſi expertum. experiendum autem eſt in ipſa amicitia. ita praecurrit amicitia judicium, tollitque experiendi poteſtatem. eſt igitur prudentis, ſuſtinere, ut currum, ſic impetum benevolentiae: quo utamur quaſi equis tentatis, ſic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. quidam ſaepe in parva pecunia perſpiciuntur, quam ſint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoſcuntur in magna. ſin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam praeferre amicitiae, ſordidam exiſtiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiae non anteponent? ut, cum ex altera parte propoſita haec ſint, ex altera jus amicitiae, non multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiam ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, obſcuratum iri ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. itaque verae amicitiae difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publica verſantur. ubi enim iſtum invenias, qui

honorem amici anteponat ſuo? quid? haec ut omittam, quàm graves, quàm difficiles pleriſque videntur calamitatum ſocietates? ad quas non eſt facile inventu, qui deſcendat. quanquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen haec duo levitatis et infirmitatis pleroſque convincunt; aut ſi in bonis rebus contemnunt, aut ſi in malis deſerunt.
28 Qui igitur utraque in re gravem, conſtantem, ſtabilem ſe in amicitia praeſtiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, et paene divino. firmamentum autem ſtabilitatis conſtantiaeque ejus, quam in amicitia quaerimus, fides eſt. nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. ſimplicem praeterea, et communem, et conſentientem, qui rebus iiſdem moveatur, eligi par eſt: quae omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum poteſt eſſe multiplex ingenium, et tortuoſum. neque vero, qui non iiſdem rebus movetur, et natura conſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. addendum eodem eſt, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quae omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto,

conſtantiam. ita fit verum illud, quod
initio dixi, amicitiam, niſi inter bonos,
eſſe non poſſe. eſt enim boni viri (quem
eundem ſapientem licet dicere) haec duo
tenere in amicitia: primum, ne quid fic-
tum ſit, neve ſimulatum: aperte enim vel
odiſſe, magis ingenui eſt, quam fronte
occultare ſententiam. deinde non ſolum
ab aliquo allatas criminationes repellere,
ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum,
ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſ-
ſe violatum. accedat huc ſuavitas quae-
dam oportet ſermonum atque morum,
haudquaquam mediocre condimentum
amicitiae. triſtitia autem, et in omni re
ſeveritas, habet illa quidem gravitatem:
ſed amicitia remiſſior eſſe debet, et liberi-
or, et dulcior, et ad omnem comitatem
facilitatemque proclivior. Exſiſtit au- 19
tem hoc loco quaedam quaeſtio ſubdiffici-
lis: num quando amici novi, digni ami-
citia, veteribus ſint anteponendi, ut equis
vetulis teneros anteponere ſolemus. in-
digna homine dubitatio. non enim ami-
citiarum eſſe debent, ſicut aliarum rerum,
ſatietates. veterrima quaeque [ut ea vi-
na, quae vetuſtatem ferunt] eſſe debent

ſuaviſſima: verumque illud eſt, quod dicitur, multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut amicitiae munus expletum ſit. novitates autem, ſi ſpem afferunt, ut, tanquam in herbis non fallacibus, fructus appareat, non ſunt illae quidem repudiandae: vetuſtas tamen ſuo loco conſervanda eſt. maxima eſt enim vis vetuſtatis et conſuetudinis. atqui in ipſo equo, cujus modò mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentius utatur, quam intractato et novo: nec modò in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam, quae ſunt inanimata, conſuetudo valet: cum locis etiam ipſis montuoſis delectemur, et ſilveſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. ſed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. ſaepe enim excellentiae quaedam ſunt: qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege. nunquam ſe ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam Mummio antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino ſibi nequaquam parem, quòd is anteibat aetate, tanquam ſuperiorem colebat; ſuoſque om-

nes per ſe eſſe ampliores volebat. quod fa-
ciendum imitandumque eſt omnibus: ut,
ſi quam praeſtantiam virtutis, ingenii,
fortunae conſecuti ſunt, impertiant eam
ſuis, communicentque cum proximis: ut,
ſi parentibus nati ſint humilibus, ſi pro-
pinquos habeant imbecilliores vel animo,
vel fortuna, eorum augeant opes, eiſque
honori ſint et dignitati: ut in fabulis, qui
aliquamdiu propter ignorationem ſtirpis
et generis in famulatu fuerint, cum cog-
niti ſunt, et aut deorum, aut regum filii
inventi, retinent tamen caritatem in pa-
ſtores, quos patres multos annos eſſe
duxerunt. quod quidem eſt multo pro-
fecto magis in veris patribus certiſque
faciendum. fructus enim ingenii et vir-
tutis, omniſque praeſtantiae, tum ma-
ximus capitur, cum in proximum quem-
que confertur. Ut igitur ii, qui ſunt 20
in amicitiae conjunctioniſque neceſſitu-
dine ſuperiores, exaequare ſe cum inferi-
oribus debent: ſic inferiores non dolere,
ſe a ſuis amicis aut ingenio, aut fortuna,
aut dignitate ſuperari. quorum plerique
aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam
exprobrant: eoque magis, ſi aliquid ha-

bere se putant, quod officiose, et amice, et cum labore aliquo suo factum queant dicere. odiosum sane genus hominum, officia exprobrantium: quae meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. quamobrem ut ii, qui superiores sunt, summittere se debent in amicitia; sic quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fere contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. tantum autem cuique tribuendum est, primum, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, sustinere. non enim tu possis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. omnino amicitiae, corroboratis jam, confirmatisque et ingeniis, et aetatibus, judicandae sunt. nec, si qui ine-

unte aetate venandi, aut pilae ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio praeditos dilexerunt. iſto enim modo nutrices et paedagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentiae poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi. aliter amicitiae ſtabiles permanere non poſſunt. diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur, quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias: nec ob aliam cauſam ullam boni, improbis; improbi, bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quod tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtudiorumque diſtantia. recte etiam praecipi poteſt in amicitiis, ne intemperata quaedam benevolentia [quod perſaepe fit] impediat magnas utilitates amicorum. nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet. et ſaepe incidunt magnae res, ut diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quod deſiderium non facile ferat, is et infirmus eſt mollisque natura, et ob eam ipſam cauſam in a-

micitia parum juſtus. atque in omni re conſiderandum eſt, et, quid poſtules ab
21 amico, et quid patiare a te impetrari. Eſt etiam quaſi quaedam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam neceſſaria: jam enim a ſapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. erumpunt ſaepe vitia amicorum cum in ipſos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiae ſunt remiſſione uſus eluendae, et (ut Catonem dicere audivi) diſſuendae magis, quam diſcindendae: niſi quaedam admodum intolerabilis injuria exarſerit, ut neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſtatim alienatio disjunctioque facienda ſit. ſin autem morum, aut ſtudiorum commutatio quaedam [ut fieri ſolet] facta erit, aut in reipublicae partibus diſſenſio interceſſerit, [loquor enim, ut paulo ante dixi, non de ſapientium, ſed de communibus amicitiis] cavendum erit, ne non ſolum amicitiae depoſitae, ſed inimicitiae etiam ſuſceptae videantur. nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. ab amicitia Q.

Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quae erat in republica, alienatus est a collega nostro Metello. utrumque egit graviter, auctoritate, et offensione animi non acerba. quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant. sin tale aliquid evenerit; ut extinctae potius amicitiae, quam oppressae esse videantur. cavendum vero est, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiae: e quibus jurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt, et hic honos veteri amicitiae tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, neve indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. rarum genus, (et quidem omnia praeclara rara) nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum: sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuo-

ſum ſit: et amicos, tanquam pecudes, eos
potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe
maximum fructum eſſe capturos. ita pul-
cherrima illa et maxime naturali carent
amicitia, per ſe et propter ſe expetenda:
nec ipſi ſibi exemplo ſunt, haec vis amici-
tiae qualis et quanta ſit. ipſe enim ſe quiſ-
que diligit, non ut aliquam a ſe ipſo mer-
cedem exigat caritatis ſuae, ſed quod per
ſe ſibi quiſque carus eſt. quod niſi idem
in amicitiam transferatur, verus amicus
nunquam reperietur, eſt enim is quidem
tanquam alter idem. quod ſi hoc apparet
in beſtiis, volucribus, nantibus, agreſti-
bus, cicuribus, feris, primum ut ſe ipſae
diligant: (id enim pariter cum omni ani-
mante naſcitur) deinde ut requirant, at-
que appetant, ad quas ſe applicent, ejuſ-
dem generis animantes: idque faciunt
cum deſiderio, et cum quadam ſimilitudi-
ne amoris humani: quanto id magis in
homine ſit natura, qui et ſe ipſe diligit, et
alterum anquirit, cujus animum ita cum
ſuo commiſceat, ut efficiat paene unum ex
22 duobus? Sed plerique perverſe, ne di-
cam impudenter, amicum habere talem
volunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quae-

que ipſi non tribuunt amicis, haec ab iis deſiderant. par eſt autem, primum ipſum eſſe virum bonum, tum alterum ſimilem ſui quaerere. in talibus ea, quam jamdudum tractamus, ſtabilitas amicitiae confirmari poteſt: cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus caeteri ſerviunt, imperabunt: deinde aequitate juſtitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero ſuſcipiet: neque quidquam unquam niſi honeſtum et rectum alter ab altero poſtulabit: neque ſolum colent inter ſe, ac diligent, ſed etiam verebuntur. nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. itaque in iis perniciosus eſt error, qui exiſtimant, libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. virtutum amicitia adjutrix a natura data eſt, non vitiorum comes: ut, quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quae ſumma ſunt, pervenire, conjuncta et conſociata cum altera perveniret; quae ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorum eſt habendus ad ſummum naturae bonum optimus beatiſſimuſque comitatus. haec eſt,

inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quae putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum haec adſint, beata vita ſit, et ſine his eſſe non poſſit. quod cum optimum maximumque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus. ea vero neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cum eos gravis aliquis caſus experiri cogit. quocirca (dicendum eſt enim ſaepius) cum judicaveris, diligere oportet: non cum dilexeris, judicare. ſed cum multis in rebus negligentia plectimur: tum maxime in amicis et deligendis et colendis. praepoſteris enim utimur conſiliis, et acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. nam implicati ultro et citro, vel uſu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio curſu amicitias, exorta aliqua offenſione, dirumpimus.

23 Quo etiam magis vituperanda eſt rei maxime neceſſariae tanta incuria. una eſt enim amicitia in rebus humanis de cujus utilitate omnes uno ore conſentiunt: quan-

quam a multis ipsa virtus contemnitur, et venditatio quaedam atque ostentatio esse dicitur: multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil levius esse existiment: itemque caetera, quae quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad unum idem sentiunt: et ii, qui ad rempublicam se contulerunt: et ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur: et ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. serpit enim nescio quomodo per omnium vitam amicitia: nec ullam aetatis degendae rationem patitur esse expertem sui. quin etiam si quis ea asperitate est, et immanitate naturae, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbi-

tatis ſuae. atque hoc maxime judicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, et in ſolitudine uſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abundantiam et copiam, hominis omnino adſpiciendi poteſtatem eriperet. quis tam eſſet ferreus, qui eam vitam ferre poſſet, cuique non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo? verum ergo illud eſt, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audivi, ab aliis ſenibus auditum: 'ſi quis in 'caelum adſcendiſſet, naturamque mun'di, et pulchritudinem ſiderum perſpe'xiſſet, inſuavem illam admirationem ei 'fore; quae jucundiſſima fuiſſet, ſi ali'quem, cui narraret, habuiſſet.' ſic natura ſolitarium nihil amat, ſemperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur: quod in amiciſſimo quoque dulciſ-
24 ſimum eſt. Sed cum tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, ac deſideret: obſurdeſcimus tamen neſcio quomodo; nec ea, quae ab ea monemur, audimus. eſt enim varius et multiplex u-

sus amicitiae, multaeque causae suspicionum offensionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sapientis est. una illa sublevanda offensio est, ut et utilitas in amicitia, et fides retineatur. nam et monendi amici saepe sunt, et objurgandi: et haec accipienda amice, cum benevole fiunt. sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit. molesta veritas est, si quidem ex ea nascitur odium; (quod est venenum amicitiae) sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, praecipitem amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui et veritatem adspernatur, et in fraudem obsequio impellitur. omni igitur hac in re habenda ratio et diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo lubenter utimur) comitas adsit: assentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quae non modo amico, sed ne libero quidem digna est. aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. cujus autem au-

res veritati clauſae ſunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus ſalus deſperanda eſt. ſcitum eſt enim illud Catonis: 'multo melius de quibuſdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum ſaepe dicere, hos nunquam.' atque illud abſurdum eſt, quod ii, qui monentur eam, moleſtiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. peccaſſe enim ſe non anguntur, objurgari moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.
25 Ut igitur et monere, et moneri, proprium eſt verae amicitiae: et alterum libere facere, non aſpere; alterum patienter accipere, non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitiis peſtem eſſe majorem, quam adulationem, blanditiam, aſſentationem. quamvis enim multis nominibus eſt hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. cum autem omnium rerum ſimulatio eſt vitioſa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maxime: delet enim veritatem, ſine qua no-

men amicitiae valere non poteſt. nam cum amicitiae vis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, ſi ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque ſemper; ſed varius, commutabilis, multiplex? quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo ſenſum ac voluntatem, ſed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego. ait? aio. poſtremo
imperavi egomet mihi,
Omnia aſſentari,

ut ait idem Terentius: ſed ille ſub Gnathonis perſona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis eſt. multi autem Gnathonum ſimiles, cum ſint loco, fortuna, fama ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad vanitatem acceſſit auctoritas. ſecerni autem blandus amicus a vero, et internoſci tam poteſt, adhibita diligentia, quam omnia fucata, et ſimulata à ſinceris atque veris. concio, quae ex imperitiſſimis conſtat, tamen judicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt, aſſentatorem et levem civem, et inter conſtantem, ſeverum et gravem. quibus blan-

ditiis C. Papirius consul nuper influebat
in aures concionis, cum ferret legem de
tribunis plebis reficiendis? dissuasimus
nos. sed nihil de me: de Scipione dicam
libentius. quanta illa, dii immortales! fu-
it gravitas? quanta in oratione majestas?
ut facili ducem populi Romani, non co-
mitem diceres. sed affuistis: et est in ma-
nibus oratio. itaque lex popularis suffra-
giis populi repudiata est. atque, ut ad me
redeam: meministis, Q. Maximo, fratre
Scipionis, et L. Mancino consulibus,
quàm popularis lex de sacerdotiis C. Lici-
nii Crassi videbatur. cooptatio enim col-
legiorum ad populi beneficium transfere-
batur. atque is primum instituit in forum
versus agere cum populo. tamen illius
vendibilem orationem religio deorum im-
mortalium, nobis defendentibus, facile
vincebat. atque id actum est praetore me,
quinquennio ante quam consul sum fac-
tus. itaque re magis, quam auctoritate
26 causa illa defensa est. Quod si in scena,
id est, in concione, in qua rebus fictis et
adumbratis loci plurimum est, tamen ve-
rum valet, (si modo id patefactum et illu-
stratum est) quid in amicitia fieri oportet,

quae tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari possis, cum id, quam vere fiat, ignores. quanquam ista assentatio quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, et se maxime ipse delectet. omnino est amans sui virtus. optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit, intelligit. ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. virtute enim ipsa non tam multi praediti esse, quam videri volunt. hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluptatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. nulla est igitur haec amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. nec parasitorum in comoediis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi? satis erat respondere, 'magnas: ingentes,'

inquit. ſemper auget aſſentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. quamobrem, quamvis blanda iſta vanitas apud eos valeat, qui ipſi illam allectant et invitant: tamen etiam graviores conſtantioreſque admonendi ſunt, ut animum advertant, ne callida aſſentatione capiantur. aperte enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors. callidus ille et occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſe cavendum eſt. nec enim facillime agnoſcitur, quippe qui etiam adverſando ſaepe aſſentetur: et litigare ſe ſimulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur: ut is, qui illuſus ſit, plus vidiſſe videatur. quid autem turpius, quam illudi? quod ne accidat, magis cavendum eſt, ut in Epiclero.

Hodie me ante omnes comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſime.

haec enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum et credulorum ſenum. ſed neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt, ſapientium (de hac dico ſapientia, quae videtur in hominem cadere poſſe) ad leves amicitias defle-

xit oratio: quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus, aliquando. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, et tu, Q. Muci, et conciliat amicitias, et conservat. in ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas: in ea constantia: quae cum se extulit, et ostendit lumen suum, et idem adspexit agnovitque in alio; ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia. utrumque enim dictum est ab amando. amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita: quae tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Tib. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus. haec etiam magis elucet inter aequales, ut inter me et Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus; ut ego in vestra, ut in Q. Tuberonis. equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii Virginii familiaritate delector. quo-

niamque ita ratio comparata eſt vitae, naturaeque noſtrae, ut alia aetas oriatur; maxime quidem optandum eſt, ut cum aequalibus poſſis, quibuſcum tanquam e carceribus emiſſus ſis, cum iiſdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. ſed quoniam res humanae fragiles caducaeque ſunt, ſemper aliqui anquirendi ſunt, quos diligamus, et a quibus diligamur. caritate enim, benevolentiaque ſublata omnis eſt e vita ſublata jucunditas. mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubito ereptus, vivit tamen, ſemperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quae extincta non eſt. nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui, ſed etiam poſteris erit clara et inſignis. nemo unquam animo, aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. in hac mihi de republica conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium; in eadem requies plena oblectationis fuit. nunquam illum ne minima quidem re offen-

di, quod quidem ſenſerim: nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. una domus erat, idem victus, iſque communis: neque ſolum militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationeſque communes. nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi, in quibus, remoti ab oculis populi, omne otioſum tempus contrivimus? quarum rerum recordatio et memoria, ſi unà cum illo occidiſſet, deſiderium conjunctiſſimi atque amantiſſimi viri ferre nullo modo poſſem. ſed nec illa extincta ſunt, aluntarque potius et augentur cogitatione et memoria. et, ſi illis plane orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi aetas ipſa ſolatium: diutius enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum. omnia autem brevia, tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſint. haec habui, de amicitia quae dicerem. vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut, ea excepta, nihil amicitia praeſtabilius putetis.

PARADOXA.

AD M. BRUTUM.

Animadverti, Brute, saepe Catonem, avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi et publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur: quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut nobis: quia nos ea philosophia plus utimur, quae peperit dicendi copiam, et in qua dicuntur ea, quae non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (mea sententia) Stoicus, et ea sentit, quae non sane probantur in vulgus: et in ea est haeresi, quae nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: minutis interrogatiunculis, et quasi punctis, quod proposuit, efficit. sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, et tanquam ex-

colatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de Diis immortalibus, de caritate patriae, Stoice solet, oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. ego vero illa ipsa, quae vix in gymnasiis, et in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. quae quia sunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur. tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, et ita dici, ut probarentur: an alia quaedam esset erudita, alia popularis oratio: eoque scripsi libentius, quod mihi ista παράδοξα quae appellant, maxime videntur esse Socratica, longeque verissima. accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus; quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit: et degustabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti consuevi, cum ea, quae dicuntur in scholis θετικά, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc

tamen opus in acceptum ut referas, nihil postulo: non est enim tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiae; sed tamen, ut ex eadem officina exisse appareat.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

VEreor, ne cui vestrûm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta haec videatur oratio: dicam tamen quod sentio; et dicam brevius, quam res tanta dici poscit. nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adstricti sunt, voluptates in bonis rebus aut expetendis esse duxi: quippe cum viderem, rebus his circumfluentibus ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. neque enim expletur unquam, nec satiatur cupiditatis sitis: neque solum ea qui habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo e-

quidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sape requiro prudentiam, qui haec imbecilla et commutabilia pecuniae membra, verbo BONA putaverunt appellanda, cum re ac factis longe aliter judicavissent. potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, et obsint probis. quamobrem licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. neque ego unquam bona perdidisse dicam, si quis pecus aut supellectilem amiserit: neque non saepe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur in septem; cujus cum patriam Prienen cepisset hostis, caeterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cum esset admonitus a quodam, ut idem ipse faceret: 'ego vero, inquit, facio. nam omnia 'mea porto mecum.' ille haec ludibria fortunae, ne sua quidem putavit, quae nos appellamus etiam bona. quid est igitur, quaeret aliquis, bonum? si quid recte fit, et honeste, et cum virtute, id bene fieri,

vere dicitur: et, quod rectum, et honestum, et cum virtute est, id solum opinor Bonum. Sed haec videri possunt obscuriora, cum lentius disputantur. vita atque factis illustranda sunt summorum virorum haec, quae verbis subtilius, quam satis est, disputari videntur. quaero enim a vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam praeclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amoenitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? ponite ante oculos unumquemque regum. vultis a Romulo? vultis post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? quibus tandem gradibus Romulus adscendit in caelum? iisne, quae isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? quid? Numae Pompilii minusne gratas Diis immortalibus capedines ac fictiles urnulas fuisse, quàm filicatas aliorum pateras arbitramur? omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, praeter Superbum. Brutum si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint,

quid secuti sint: num quis existet, cui voluptas, cui divitiae, cui denique praeter officium fortis et magni viri, quidquam aliud propositum fuisse videatur? quae res ad necem Porsennae C. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suae? quae vis Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quae patrem Decium, quae filium devotavit, atque immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabricii, quid tenuitas victûs M'. Curii sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici, Cn. et P. Scipiones, qui Carthaginensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? quid Africanus major? quid minor? quid inter horum aetates interjectus Cato? quid innumerabiles alii? nam domesticis exemplis abundamus: cogitasse quidquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, et praeclarum videretur? Veniant igitur isti irrisores hujus orationis ac sententiae: et jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore et auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui caelato auro et argento, qui Corinthi-

is operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? atque haec quidem, quae modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum. quae quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. tu, cum tibi sive deus, sive mater (ut ita dicam) rerum omnium, natura, dederit animum, quo nihil est praestantius, neque divinius: sic te ipse abjicies atque prosternes, ut nihil inter te atque inter quadrupedem aliquam putes interesse? quidquam bonum est, quod non eum, qui id possidet, meliorem facit? ut enim quisque est maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriari. quid autem est horum in voluptate? melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriando sese, et praedicatione effert? atqui si voluptas, quae plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est; eaque, quo est

major, eo magis mentem e ſua ſede et ſtatu dimovet: profecto nihil eſt aliud bene et beate vivere, niſi honeſte et recte vivere.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

In quo virtus ſit, ei nihil deeſſe ad beate vivendum.

NEC vero ego M. Regulum aerumnoſum, nec infelicem, nec miſerum, unquam putavi. non enim magnitudo animi ejus excruciabatur a Poenis, non gravitas, non fides, non conſtantia, non ulla virtus, non denique animus ipſe: qui tot virtutum praeſidio, tantoque comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certe ipſe non potuit. Caium vero Marium vidimus, qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adverſis, unus ex ſummis viris videbatur: quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. neſcis, inſane, neſcis, quantas vires virtus habeat: nomen tantùm virtutis uſurpas: quid ipſa valeat, ignoras. nemo poteſt non beatiſſimus eſ-

se, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. cui spes omnis, et ratio et cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi; nihil quod exploratum habeat permansurum sibi unum diem. eum tu hominem terreto, si quem eris nactus, istis mortis, aut exilii minis. mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti quidem evenerit, non modo repugnanti. quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curae et cogitationes meae, si quidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut eo statu essem, quem neque fortunae temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum sit? mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest: exilium autem illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum, unam urbem esse ducunt. te miseriae, te aerumnae premunt, qui te beatum, qui te florentem putas: tuae libidines te torquent: tu dies noctesque cruciaris: cui nec sat

est, quod est, et id ipsum, ne non sit diuturnum, times: te conscientiae stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum atque legum: quocumque adspexisti, ut furiae, sic tuae tibi occurrunt injuriae, quae te respirare non sinunt. quamobrem ut improbo, et stulto, et inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir, et fortis, et sapiens, miser esse nemo potest. nec vero, cujus virtus moresque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porro fugienda vita, quae laudanda est. esset autem fugienda, si esset misera. quamobrem quidquid est laudabile, idem et beatum, et florens, et expetendum videri debet.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.

Aequalia esse peccata, et recte facta.

PArva, inquis, res est. at magna culpa: nec enim peccata, rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. in quo peccatur, id potest aliud alio majus

esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquo verteris, unum est. auri navem evertat gubernator, an paleae; in re aliquantulum, in gubernatoris inscientia nihil interest. lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine: peccavit vero nihilominus, si quidem est peccare, tanquam transilire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est: quam longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. id si nec majus, nec minus unquam fieri potest, (quoniam in eo est peccatum, si non licuit; quod semper unum, et idem est) quae ex eo peccata nascuntur, aequalia sint oportet. quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillime potest perspici. an virum bonum dices, qui depositum nullo

teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem, reddiderit: si idem in decem millibus pondo non idem fecerit? aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una virtus est, consentiens cum ratione et perpetua constantia. nihil huic addi potest, quo magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. etenim si benefacta, recte facta sunt, et nihil recto rectius: certe ne bono quidem melius quidquam inveniri potest. sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: siquidem pravitates animi recte vitia dicuntur. atqui quoniam pares virtutes sunt, recte facta, quando a virtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint aequalia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. metuebam, ne a lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. bene hercle narras: nam istum doctum et sapientem virum fuisse, memoriae traditum est. sed tamen quaero ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum bonis est quaerendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctis-

ſimi ſenſerint? praeſertim cum hac ſententia non modo verior, ſed ne utilior quidem hominum vitae reperiri ulla poſſit. quae vis enim eſt, quae magis arceat homines ab improbitate omni, quam ſi ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? aeque peccare ſe, ſi privatis, ac ſi magiſtratibus manus afferant? quamcumque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an ſervum? nuda iſta ſi ponas, judicari, qualia ſint, non facile poſſunt. patrem vita privare, ſi per ſe ſcelus eſt: Saguntini, qui parentes ſuos, liberos emori, quam ſervos vivere maluerunt, parricidae fuerunt. ergo et parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt: et ſervo ſaepe ſine injuria non poteſt. cauſa igitur haec, non natura diſtinguit: quae quoniam utro acceſſit, id ſit propenſius; ſi utroque adjuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. illud tamen intereſt, quod in ſervo necando, ſi adſit injuria, ſemel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. violatur is, qui procreavit: is, qui aluit: is, qui erudivit: is, qui in ſede ac domo,

atque in republica collocavit. multitudine peccatorum praestat, eoque poena majore dignus est. sed nos in vita, non quae cuique peccato poena sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus. etiamne in minimis rebus? etiam: si quidem rerum modum fingere non possumus; animorum modum tenere possumus. histrio si paulum se movit extra numerum, aut si versus pronunciatus est syllaba una brevior, aut longior, exsibilatur et exploditur: tu in vita, quae omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poëtam non audio in nugis: in vitae societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? si visa sint breviora, leviora videantur, qui possint videri, cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis? perturbata autem semel ratione et ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται.
Omnem ſtultum inſanire.

EGO vero te non ſtultum, ut ſaepe; non improbum, ut ſemper; ſed dementem et inſanum rebus vincam neceſſariis. ſapientis animus magnitudine conſilii, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunae, virtutibus denique omnibus, ut moenibus, ſeptus, vincetur et expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli poteſt? quae eſt enim civitas? omniſne conventus etiam ferorum et immanium? omniſne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea nihil valebant: cum judicia jacebant: cum mos patrius occiderat: cum ferro pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in republica non erat. praedonum ille concurſus, et te duce latrocinium in foro conſtitutum, et reliquiae conjurationis a Catilinae furiis ad tuum ſcelus furoremque converſae, non

civitas erat. itaque pulsus ego civitate non sum, quae nulla erat; arcessitus in civitatem sum, cum esset in republica consul, qui tum nullus fuerat: esset senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi liber: esset juris et aequitatis (quae vincula sunt civitatis) repetita memoria. ac vide, quam ista tui latrocinii tela contempserim. jactam et immissam a te nefariam in me injuriam semper duxi: pervenisse ad me nunquam putavi: nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus respublica te invitissimo stat: si hujus aeterni beneficii immortalem memoriam delevisses: multo etiam magis si illam mentem, unde haec consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. sed si haec nec fecisti, nec facere potuisti: reditum mihi gloriosum injuria tua dedit, non exitum calamitosum. ergo ego semper civis; et tum ma-

xime, cum meam ſalutem ſenatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. tu, ne nunc quidem: niſi forte idem eſſe hoſtis, et civis poteſt. an tu civem ab hoſte natura ac loco, non animo factiſque diſtinguis? caedem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuiſti: privatorum domos, aedes ſacras incendiſti. cur hoſtis Spartacus, ſi tu civis? potes autem eſſe tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? et me tuo nomine appellas, cum omnes meo diſceſſu exulaſſe rempublicam putent? nunquamne, homo amentiſſime, te circumſpicies? nunquamne, quid facias, conſiderabis, nec quid loquare? neſcis, exilium ſcelerum eſſe poenam? meum illud iter ob praeclariſſimas res a me geſtas eſſe ſuſceptum? omnes ſcelerati atque impii, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules ſunt, etiam ſi ſolum non mutarunt. an cum omnes leges te exulem eſſe jubeant, non eris tu exul? num appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt. qui hominem occiderit? tu plurimos occidiſti. qui incendium fecerit? aedes Nympharum manu tua defla-

grarunt. qui templa deorum occupaverit? in foro etiam castra posuisti. sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonae Deae accessisses, exulares. at te id fecisse, etiam gloriari soles. quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romae sum, inquis. et quidem in operto fuisti. non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit; si ibi eum legibus esse non oportebit.

PARADOXON V.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος.

Solum sapientem esse liberum, et omnem stultum servum.

LAudetur vero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. quo modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? refrenet primum libidines, spernat volupta-

tes, iracundiam teneat, coërceat avaritiam, caeteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini parere desierit. dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. praeclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes haec habenda esset oratio cum vero apud prudentissimos loquar, quibus haec inaudita non sunt: cur ego simulem, me, si quid in his studiis operae posuerim, perdidisse? dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. quis igitur vivit, ut vult? nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est: qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maxime esse judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere: cujus omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemque feruntur: nec est ulla res, quae

plus apud eum polleat, quam ipſius voluntas atque judicium: cui quidem etiam (quae vim habere maximam dicitur) fortuna ipſa cedit, ſicut ſapiens poëta dixit, ‘ ſuis ea cuique fingitur moribus.’ ſoli igitur hoc contingit ſapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etſi ita eſſe, pluribus verbis diſſerendum eſt: illud tamen et breve et confitendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. ſervi igitur, omnes improbi. nec hoc tam re eſt, quam dictu inopinatum atque mirabile. non enim ita dicunt, eos eſſe ſervos, ut mancipia, quae ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili: ſed, ſi ſervitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, et abjecti, et arbitrio carentis ſuo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos, eſſe ſervos? An ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, praeſcribit, jubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil recuſare audet? poſcit? dandum eſt: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimeſcendum. ego vero iſtum non modo ſervum, ſed nequiſſimum ſer-

vum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. atque ut in magna stultorum familia sunt alii lautiores (ut sibi videntur) servi, sed tamen servi, atrienses ac topiarii stultitiae suae, quos signa, quos tabulae, quos caelatum argentum, quos Corinthia opera, quos aedificia magnifica nimio opere delectant. at sumus, inquiunt, civitatis principes. vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis. sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius servitutis locum paene infimum obtinent. magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis et provinciis praefui. gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. omitto, unde sustuleris, et quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium judico. nonne igitur sunt illa festiva? sunt. nam nos quoque oculos eruditos habemus. sed obsecro te, ita

venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset: utrum illum civem excellentem, an atriensem diligentem putaret? reviviscat M'. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, praeter ipsos: et videat aliquem summis populi beneficiis usum, barbatulos mullos exceptantem de piscina, et pertractantem, et muraenarum copia gloriantem, nonne hunc hominem ita servum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? an eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimae servitutis? hereditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senes non observat? loquitur ad voluntatem: quidquid denuntiatum sit, facit: assectatur, assidet, muneratur. quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid? jam il- 3
la cupiditas (quae videtur esse liberalior)

honoris, imperii, provinciarum, quam dura est domina! quam imperiosa! quam vehemens! Cethego homini non probatissimo servire coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur; munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. quae servitus est, si haec libertas existimari potest? quid? cum cupiditatum dominatus excessit, et alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor? quam est illa misera, quam dura servitus! adolescentibus paulo loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini, timentur. judex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus, servitus? quid valet igitur illa eloquentissimi viri, L. Crassi, copiosa magis, quam sapiens oratio? 'eripite nos ex servitute.' quae est ista servitus, tam claro homini, tamque nobili? omnis animi debilitati, et humilis, et fracti timiditas, servitus est. 'nolite sinere nos cuiquam servire.' in libertatem vindicari vult? minime. quid enim adjungit? 'nisi vobis universis,' [dominum mutare, non liber esse vult] 'quibus et possumus

'et debemus.' nos vero, si quidem animo excelso, et alto, et virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. tu posse te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris; quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. sed haec hactenus. ille videat, quomodo imperator esse possit: cum eum ne liberum quidem esse ratio et veritas ipsa convincat.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.
Solum sapientem esse divitem.

Quae est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solusne tu dives? prô dii immortales! egone me audivisse aliquid, et didicisse, non gaudeam? solusne tu dives? quid si ne dives quidem? quid si pauper etiam? quem enim intelligimus divitem? aut, hoc verbum, in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit; qui nihil

quaerat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus oportet tuus se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuae: nihil sibi deesse putet, nihil curet amplius. satiatus est, aut contentus etiam pecunia? concedo, dives es. sin autem propter aviditatem pecuniae nullum quaestum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem possit esse ullus: si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis: si socios spolias, aerarium expilas: si testamenta amicorum exspectas, aut ne exspectas quidem, at ipse supponis: haec utrum abundantis, an egentis signa sunt? animus hominis, dives, non arca appellari solet. quamvis illa sit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. filiam quis habet? pecunia est opus. duas? majore. plures? majore etiam. et si, ut aiunt, Danai quinquaginta sint filiae; tot dotes magnam quaerunt pecuniam. quantum enim cuique opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupidita-

tes habet, quae brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quomodo ego appellabo divitem, cum ipse etiam egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus tantis vectigalibus jampridem vix potest. ergo hoc proposito, nunquam eris dives ante quam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut eo tueri sex legiones, et magna equitum ac peditum auxilia possis. jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. itaque istam paupertatem, vel potius egestatem ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam ut iis, qui honeste 2
rem quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quaesito: sic, qui videt domi tuae pariter accusatorum atque judicum consociatos greges; qui nocentes et pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad defoe-

nerandas diripiendasque provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletium, qui caedes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur, qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines; qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quaesito opus esse? cui autem quaesito opus sit, quis unquam hunc vere dixerit divitem? est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequêre, nunquam omnino es futurus dives. meam autem quoniam pecuniam contemnis, et recte, [est enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica] de me silebo: de re loquar. si censenda nobis, atque aestimanda res sit, utrum tandem pluris aestimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Sam-

nitum, an reſponſum M'. Curii? hereditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? haec profecto, quae ſunt ſummarum virtutum, pluris aeſtimanda ſunt, quam illa, quae ſunt pecuniae. quis igitur [ſi quidem, ut quisque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita divitiſſimus habendus ſit] dubitet, quin in virtute divitiae ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri et argenti pluris, quam virtus, aeſtimanda eſt. O dii im- 3
mortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal ſit parſimonia. venio enim jam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quaeſtuoſum. capit ille ex ſuis praediis ſexcenta ſeſtertia: ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, et ſola marmorea facienti, et ſigna, tabulas, ſupellectilem, et veſtem infinite concupiſcenti, non modo ad fructum ille eſt ſumptus, ſed etiam ad foenus, exiguus. ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. uter igitur eſt divitior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cujus poſſeſſio quo eſt major, eo plus requirit ad ſe tuendam: an

quae ſuis ſe viribus ſuſtinet? ſed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipſe fortaſſe in hujus ſeculi errore verſer? M'. Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios et Luſcinios loquamur) pauper tandem fuit. habuit enim aediculas in Carinis et fundum in Labicano. nos igitur divitiores, qui plura habemus? utinam quidem! ſed non aeſtimatione censûs, verum victu atque cultu terminatur pecuniae modus. non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, vectigal eſt. contentum vero ſuis rebus eſſe, maximae ſunt certiſſimaeque divitiae. etenim ſi iſti callidi rerum aeſtimatores, prata et areas quaſdam magno aeſtimant, quod ei generi poſſeſſionum minime quaſi noceri poteſt: quanti eſt aeſtimanda virtus, quae nec eripi, nec ſurripi poteſt unquam; neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempeſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua praediti qui ſunt, ſoli ſunt divites. ſoli enim poſſident res et fructuoſas, et ſempiternas: ſolique [quod eſt proprium divitiarum] contenti ſunt rebus ſuis. ſatis eſſe putant, quod eſt: ni-

hil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. improbi autem, et avari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas habent, et plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inventus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modo non copioſi ac divites, ſed etiam inopes ac pauperes exiſtimandi ſunt.

SOMNIUM SCIPIONIS.

SCIPIO LOQUITUR.

CUM in Africam venissem, M'. Manilio consuli ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Masinissam convenirem, regem familiae nostrae justis de caussis amicissimum. ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit, aliquantoque post suspexit in caelum: et grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque reliqui caelites, quod ante quam ex hac vita migro, conspicio in meo regno, et his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor: ita nunquam ex animo meo discedit illius optimi atque invictissimi viri memoria. deinde ego illum de suo regno; ille me de nostra republica percontatus est: multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis consump-

tus eſt dies. poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus, cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaque ejus non facta ſolum, ſed etiam dicta meminiſſet. deinde, ut cubitum diſceſſimus, me et de via, et qui ad multam noctem vigilaſſem, arctior, quam ſolebat, ſomnus complexus eſt. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut cogitationes ſermoneſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo videlicet ſaepiſſime vigilans ſolebat cogitare, et loqui) Africanus ſe oſtendit eâ formâ, quae mihi ex imagine ejus, quam ex ipſo, erat notior. quem ut agnovi, equidem cohorrui. ſed ille, ades, inquit, animo, et omitte timorem, Scipio, et quae dicam, trade memoriae. Videſne illam urbem, [a] quae parere populo Romano coacta per me, renovat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, et pleno ſtellarum, illuſtri et claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pene miles? hanc hoc biennio conſul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum,

quod habes adhuc a nobis hereditarium. cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, cenſorque fueris, et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Aſiam, Graeciam, deligêre iterum conſul abſens, bellumque maximum conficies, Numantiam exſcindes. ſed cum eris curru Capitolium invectus, offendes rempublicam perturbatam conſiliis nepotis mei. hic tu, Africane, oſtendas oportebit patriae lumen animi, ingenii, conſiliique tui. ſed ejus temporis ancipitem video quaſi fatorum viam. nam cum aetas tua ſeptenos octies ſolis anfractus reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de cauſa, habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque in tuum nomen, ſe tota convertet civitas: te ſenatus, te omnes boni, te ſocii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis ſalus; ac ne multa, dictator rempublicam conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. hic cum exclamaſſet Laelius, ingemuiſſentque caeteri vehementius: leniter arridens Scipio, quaeſo, inquit, ne me e ſomno excitetis,

et parum rebus: audite caetera. Sed 3
quò ſis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, ſic habeto: omnibus, qui patriam conſervarint, adjuverint, auxerint, certum eſſe in caelo definitum locum, ubi beati aevo ſempiterno fruantur. nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia caetuſque hominum, jure ſociati, quae civitates appellantur: harum rectores et conſervatores hinc profecti, huc revertuntur. hic ergo, etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quam inſidiarum a meis, quaeſivi tamen, viveretne ipſe et Paulus pater, et alii, quos nos extinctos arbitraremur. immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tanquam e carcere, evolaverunt: veſtra vero, quae dicitur vita, mors eſt. quin tu adſpicias ad te venientem Paulum patrem. quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. ille autem me complexus, atque oſculans, flere prohibebat. atque ego ut primum fletu repreſſo loqui poſſe coepi, quaeſo, inquam, pater ſanctiſſime atque ptime, quoniam haec eſt vita, (ut Afri-

canum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? non est ita, inquit ille. nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quae terra dicitur: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas vocatis: quae globosae, et rotundae, divinis animatae mentibus, circulos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum a Deo defugisse videamini. sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam cole, et pietatem: quae, cum sit magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est. ea vita, via est in caelum, et in hunc coetum eorum, qui jam vixerunt, et corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides. erat autem is splendidissimo candore inter

flammas circus elucens, quem vos, ut a
Graiis accepiſtis, orbem lacteum nuncu-
patis: ex quo omnia mihi contemplanti,
praeclara caetera et mirabilia videbantur.
erant autem eae ſtellae, quas nunquam
ex hoc loco vidimus: et eae magnitudi-
nes omnium, quas eſſe nunquam ſuſpica-
ti ſumus: ex quibus erat illa minima, quae
ultima caelo, citima terris, luce lucebat
aliena. ſtellarum autem globi terra mag-
nitudinem facile vincebant. jam ipſa ter-
ra ita mihi parva viſa eſt, ut me imperii
noſtri, quo quaſi punctum ejus attingi-
mus, poeniteret. Quam cum magis in- 4
tuerer, quaeſo, inquit Africanus, quo-
uſque humi defixa tua mens erit? nonne
adſpicis, quae in templa veneris? novem
tibi orbibus, vel potius globis, connexa
ſunt omnia: quorum unus eſt caeleſtis,
extimus, qui reliquos omnes complecti-
tur, ſummus ipſe Deus, arcens et conti-
nens caeteros; in quo infixi ſunt illi, qui
volvuntur, ſtellarum curſus ſempiterni:
cui ſubjecti ſunt ſeptem, qui verſantur re-
trò contrario motu, atque caelum: ex
quibus unum globum poſſidet illa, quam
in terris Saturniam nominant. deinde eſt

hominum generi proſperus et ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis. tum rutilus, horribiliſque terris, quem Martem dicitis. deinde ſubter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, et princeps, et moderator luminum reliquorum, mens mundi, et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce illuſtret, et compleat. hunc ut comites conſequuntur, alter Veneris, alter Mercurii curſus: in infimoque orbe Luna, radiis ſolis accenſa convertitur. infra autem jam nihil eſt, niſi mortale et caducum, praeter animos generi hominum, munere deorum datos. ſupra lunam ſunt aeterna omnia. nam ea, quae eſt media, et nona tellus, neque movetur, et infima eſt, et in eam feruntur omnia ſuo nutu pondera.
5 Quae cum intuerer ſtupens, ut me recepi, quid? hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas tantus et tam dulcis ſonus? hic eſt, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu et motu ipſorum orbium efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios aequabiliter concentus efficit. nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt, et

natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute ſonent. quam ob çauſam ſummus ille caeli ſtelliferi curſus, cujus converſio eſt concitatior, acuto et excitato movetur ſono: graviſſimo autem hic lunaris atque infimus. nam terra, nona, immobilis manens, ima ſede ſemper haeret, complexa medium mundi locum. illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium fere nodus eſt. quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere ſibi reditum in hunc locum: ſicut alii, qui praeſtantibus ingeniis, in vita humana, divina ſtudia coluerunt. hoc ſonitu oppletae aures hominum obſurduerunt: nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis: ſicut ubi Nilus ad illa, quae Catadupa nominantur, praecipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quae illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitus, ſenſu audiendi caret. hic vero tantus eſt totius mundi incitatiſſima converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem adverſum nequitis, ejuſque radiis acies ve-

ſtra ſenſuſque vincitur. haec ego admi-
rans, referebam tamen oculos ad terram
6 identidem. Tum Africanus, ſentio,
inquit, te ſedem etiam nunc hominum ac
domum contemplari: quae ſi tibi parva,
ut eſt, ita videtur, haec caeleſtia ſemper
ſpectato: illa humana contemnito. tu e-
nim quam celebritatem ſermonis homi-
num, aut quam expetendam gloriam con-
ſequi potes? vides habitari in terra raris
et anguſtis in locis: et in ipſis quaſi macu-
lis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines in-
terjectas: hoſque, qui incolunt terram,
non modo interruptos ita eſſe, ut nihil
inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit:
ſed partim obliquos, partim averſos, par-
tim etiam adverſos ſtare vobis: a quibus
expectare gloriam certe nullam poteſtis.
cernis autem eandem terram, quaſi qui-
buſdam redimitam et circumdatam cin-
gulis: e quibus duos maxime inter ſe di-
verſos, et caeli verticibus ipſis ex utraque
parte ſubnixos, obriguiſſe pruina vides:
medium autem illum, et maximum, ſolis
ardore torreri. duo ſunt habitabiles: quo-
rum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt,
adverſa vobis urgent veſtigia. nihil ad

veſtrum genus. hic autem alter ſubjectus
aquiloni, quem incolitis, cerne, quam te-
nui vos parte contingat. omnis enim ter-
ra, quae colitur a vobis, anguſta vertici-
bus, lateribus latior, parva quaedam inſu-
la eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanti-
cum, quod magnum, quem Oceanum ap-
pellatis in terris: qui tamen tanto nomine,
quam ſit parvus, vides. ex his ipſis cultis
notiſque terris, num aut tuum aut cu-
juſquam noſtrûm nomen, vel Caucaſum
hunc, quem cernis, tranſcendere potuit,
vel illum Gangem tranſnare? quis in re-
liquis orientis, aut obeuntis ſolis ultimis,
aut aquilonis, auſtrive partibus tuum no-
men audiet? quibus amputatis, cernis pro-
fecto, quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe
dilatari velit. ipſi autem, qui de vobis lo-
quuntur, quam loquentur diu? Quin 7
etiam, ſi cupiat proles illa futurorum ho-
minum deinceps laudes uniuſcujuſque no-
ſtrûm a patribus acceptas poſteris prode-
re; tamen propter eluviones exuſtioneſ-
que terrarum, quas accidere tempore cer-
to neceſſe eſt, non modo non aeternam,
ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi
poſſumus. quid autem intereſt, ab iis,

qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint, qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt viri? cum praesertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, id est, unius astri reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius caeli descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille vere vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa secula hominum teneantur. namque, ut olim deficere sol hominibus extinguique visus est, cum Romuli animus haec ipsa in templa penetravit: ita quandoque eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis, expletum annum habeto. hujus quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam. quocirca, si reditum in hunc locum, desperaveris, in quo omnia sunt magnis et praestantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere vix

ad unius anni partem exiguam poteſt? igi-
tur alte ſpectare ſi voles, atque hanc ſe-
dem, et aeternam domum contueri: ne-
que te ſermonibus vulgi dederis, nec in
praemiis humanis ſpem poſueris rerum
tuarum: ſuis te oportet illecebris ipſa vir-
tus trahat ad verum decus. quid de te alii
loquantur, ipſi videant: ſed loquentur
tamen. ſermo autem omnis ille, et an-
guſtiis cingitur iis regionum, quas vides;
nec unquam de ullo perennis fuit; et ob-
ruitur hominum interitu; et oblivione
poſteritatis extinguitur. Quae cum di- 8
xiſſet, ego vero, inquam, ô Africane, ſi
quidem bene meritis de patria quaſi limes
ad caeli aditum patet, quanquam a pueri-
tia veſtigiis ingreſſus patriis, et tuis, de-
cori veſtro non defui: nunc tamen, tan-
to praemio propoſito, enitar multo vigi-
lantius. et ille, tu vero enitere, et ſic ha-
beto, non eſſe te mortalem, ſed corpus
hoc. nec enim tu is es, quem forma iſta
declarat: ſed mens cujuſque, is eſt quiſ-
que; non ea figura, quae digito demon-
ſtrari poteſt. deum te igitur ſcito eſſe: ſi
quidem deus eſt, qui viget, qui ſentit,
qui meminit, qui providet, qui tam re-

git, et moderatur, et movet id corpus, cui praepositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. nam quod semper movetur, aeternum est: quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde; quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. solum igitur, quod sese movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit. quin etiam caeteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. principio autem nulla est origo. nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim id esset principium, quod gigneretur aliunde. quod si nunquam oritur, ne occidit quidem unquam. nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: si quidem necesse est a principio oriri omnia. ita fit, ut motûs principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne caelum, omnisque natura, et consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur,

quâ, ut primò, impulſa moveatur. Cum pateat igitur, aeternum id eſſe quod a ſe ipſo moveator, quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? inanimum eſt enim omne, quod pulſu agitatur externo: quod autem animal eſt, id motu cietur interiore, et ſuo. nam haec eſt natura propria animae, atque vis. quae ſi eſt una ex omnibus, quae ſeſe moveat: neque nata eſt certe, et aeterna eſt. hanc tu exerce in optimis rebus. ſunt autem optimae curae, de ſalute patriae: quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc ſedem et domum ſuam pervolabit: idque ocyus faciet, ſi jam tum, cum erit incluſus in corpore, eminebit foràs, et ea, quae extra erunt, contemplans, quam maxime ſe a corpore abſtrahet. namque eorum animi, qui ſe corporis voluptatibus dediderunt, earumque ſe quaſi miniſtros praebuerunt, impulſuque libidinum voluptatibus obedientium, deorum et hominum jura violaverunt: corporibus elapſi circum terram ipſam volutantur; nec hunc in locum, niſi multis exagitati ſeculis, revertuntur. ille diſceſſit: ego ſomno ſolutus ſum.